

В. ЛЕВИНСЬКИЙ

**Соціялістичний
Інтернаціонал
і поневолені народи**

2

КИЇВ — ВІДЕНЬ
1920

WASHINGTON

REPORT - CIVIL
CASE

06 10
В. Левинський

Соціалістичний Інтернаціонал і поневолені народи

~~31.2.98~~

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

~~42562~~

Київ—Відень
Видання Дніпросоюза
1920

сф
наз. авторне.
авт. Шевченка
13/8

Лист 3/52

Друковано 20.000 примірників.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 3243

Переднє слово.

В праці своїй п. з. „Народність і держава“ (Київ—Відень, 1919) старався я по змозі приступно освітлити обі проблеми в їх взаїмному відношенню, розглядаючи кожду з окрема в її розвитку. Тільки на підставі цього методу досліду дійшов я до конкретного висновку: кожний народ, навіть найменший, має неоспориме право на свою історію, себто на свою національну державу.

В цій праці, написаній в 1918 р., яка до певної міри може являтися доповненням висше згаданої, даю я спробу критики відношення соціалістичного Інтернаціоналу, від перших його завязків аж до „Ціммервальду“ включно, спеці-

яльно до проблеми поневолених народів (неісторичних, недержавних) і показую на досить численних конкретних фактах, як грубо грішив Інтернаціонал та його оснувачі в цьому питанню.

Праці моїй можна не одно закинути, а головню наче її кінцеву недоговореність. Я іменно вриваю аналіз фактів на „Ціммервальді“, не даючи читачеві навіть сінтетичного зіставлення результатів праці.

Робив я одначе це нарешню. Основуючи свою річ на певних фактах, я переконаний, що мова їхня сама про себе найкраще говорить.

Пишучи її, мав я на увазі головню соціалістичний рух серед поневолених народів і в першій мірі — наш, український. Порущена в ній проблема трактується тут у перше. Лектура її, на мою думку, може принести соціалістам і соціалістичному рухові серед поневолених

націй тільки користь, а саме більшу ясність у прінципіальному трактуванні національного питання і більшу рішучість та послідовність у їхній національно-політичній тактиці. Особливо бажаю цього соціялістам серед нашого народу, якому в теперішньому переломовому часі приходить так тяжко і так кроваво здобувати своє право на історію, себто право на свою національну державу, проти своїх вікових ворогів, що привикли держати ярмо на його шії.

В. Л.

15. X. 1919.

I. Маркс, Енгельс, Лассаль про неісторичні народи.

1.

Погляди Маркса, Енгельса й Лассаля на неісторичні народи дадуться загально схопити реченням: народи, що не мають своєї історії, не мають ніякої будучности, вони засуджені на загибель.

Карл Каутський і Отто Бауер, перший в передмові до Маркса „*Revolution und Kontrevolution in Deutschland*“, другий в „*Nationalitätenfrage und Sozialdemokratie*“, вказуючи на помилковість поглядів Маркса і Енгельса, старалися пояснити їх хвилевою політичною ситуацією. На нашу думку, це не вірно. Правдою буде те, що між поглядами Маркса, Енгельса та Лассаля на неісторичні народи а історичною теорією Гегеля, якого всі були учениками, є органічний зв'язок і що коли викрити його, то стане перед нами в належному світлі „помилка“ оснувачів наукового соціалізму.

За для цього ми повинні перш за все ближше зазнайомитися з історичною теорією Гегеля.

По цій теорії світом править абстрактний, абсолютний дух. Його субстанцією, його істотою є свобода. Вона полягає на *Bei-sich-selbst-sein*, се-б-то на тому, що дух є сам у себе, що він є незалежний. Отсе *Bei-sich-selbst-sein* духа є його самосвідомостю, а театром його розвитку, де він здійснюється, є все-світна історія (*die Weltgeschichte*), яку Гегель характеризує як „поступ у свідомості свободи“. Рух духа творить історію. Він відбувається ступнями й то так, що кождий ступінь як вільний від іншого має свій означений особливий принцип. Такий принцип є в історії означенням (*Bestimmtheit*) духа—є окремим народним духом (*Volksgeist*). В цьому принципі (народньому духові) виявляє абсолютний дух всі сторони своєї свідомості і хотіння, усеї своєї дійсности; він відбивається в релігії народу, в його політичному устрою, його моралі, його правній системі, його звичаях, його науці, мистецтві, технічній справности (*Philosophie der Geschichte*).

З цього виходить, що тільки ті народи являються історичними, котрі мають честь бути носіями (*Geschäftsträger*) абсолютного духа.

А діється воно так: Люди й народи заспокоюють в своїй діяльності та праці тільки

свою страсть (Leidenschaft), се-б-то свої інтереси й цілі. „В світі нічого великого не dokonалося без страсти“. О скільки люди і народи діють для своїх інтересів і цілей, о стільки вони проявляють свою волю, о стільки вони діють свідомо. Світова історія починається тим, що дух себе задовольняє і то сам себе, як природа. Та безмірна маса хотіння, інтересів і діяльності людей є засобами світового духа, за допомогою яких він виконує свою ціль, підноситься до свідомості і здійснюється.

Індивіди й народи, задовольняючи свої інтереси, не знають, що вони є засобами чогось вищого, себто абсолютного духа, який Гегель називає теж розумом (Vernunft). В одному місці своєї „Фільософії історії“ він ближше поясняє, що розуміє під „розумом“. Це „нус“ (νοῦς) Анаксагораса, котрий перший сказав, що він править світом. Але це не „інтелігенція“, або „самосвідомий розум“, себто „ratio“ французьких раціоналістів XVIII ст., котрі думали, що іменно думка людська править світом.

„Рух соняшної системи dokonується з незмінних законів: ці закони — це його розум, але ні сонце, ні планети, що рухаються в цих законах, не мають про це свідомості“.

Так Гегель приходить до пояснення свободи (Freiheit) і konieczности (Notwendigkeit)

в історії. Рух духа сам про себе — це конечність, а те, що виступає у свідомій волі людини як її інтерес, це свобода. Отже хід історії не означає воля людини. „В історії виходить через діла людей взагалі ще щось інше як те, до чого вони змагають, що вони безпосередно знають і чого хочуть; вони виконують свій інтерес, але при тім довершується щось далше, що не було в їх свідомости й намірі.“

Так здійснює себе абсолютний дух.

Народи й одиниці проводять свідомо свої партикулярні інтереси. Ці інтереси можна назвати інтересами існування. Але о скільки вони свідомо або несвідомо проводять загальну ціль абсолютного духа, о скільки вони являються його носіями, о стільки є вони історичними. Олександр Великий, Цезарь і Наполеон, усі вони діяли за для досягнення своїх партикулярних цілей. Кожний з них був жадний слави, панування і завоювань.

Їх діяльність це було одно горіння їх страсти. Але через свою діяльність вони виконували загальну ціль абсолютного духа і тому були історичними людьми. Завойовання Азії та Індії Олександром В., самодержавя Цезаря в Римі і завоювання половини Європи Наполеоном, з усіма їх наслідками, все це було історичною конечністю. І коли вони виконали цю ціль, вони зійшли з арени

історії: Олександр помер юнаком, Цезаря замордовано, Наполсона вивезено на острів св. Гелєни.

Вже перші сліди абсолютного духа, які він проявляє у народів, роблять їх історичними. Орієнтальні народи знали, що тільки один є вільним. Греки і Римляни знали, що декільки є вільних. І доперва германські нації прийшли до свідомости, що людина, як людина, є вільною, що всі є вільними. Але повна реалізація духа наступає тільки в одній постаті, в одній формі. То є держава.

Тільки в державі наступає реалізація того, що є субстанцією духа, себ-то свободи. Тільки в ній об'єктивізується дух і живе в споживанню цієї об'єктивізації. Тому, каже Гегель, „в історії світа може бути мова тільки про народи, що творять свою державу“ (*ibidem*). В ідеалізації держави доходить він до того, що державу називає „божою ідеєю, суцєю на землі“. (Читач легко зрозуміє, що для Гегеля Богом є саме цей абстрактний, абсолютний дух). А коли народ заспокоїв свої інтереси, коли він досягнув свою ціль, він сходить з арени історії, він перестає бути носієм абсолютного духа, бо він переходить до иншого народу. „Так умірають народи своєю натуральною смертю, а коли вони далі існують, то це є неінтересне, неживе існування, для якого їх інституції непотрібні, бо

вони всю свою потребу заспокоїли, це політична нічевість і нудьга."

В своїй „Фільософії історії“ автор показує нам цей рух абсолютного духа від народу до народу, та пояснює нам зміни, які кождим разом dokonуються у внутрішньому стані кожного історичного народу, а також його упадок.

Але те, що є загибелю, є рівночасно народженням нового життя так, що „у все-світній історії з життя повстає смерть, а зі смерти життя“.

Таким чином народи без держави — це неісторичні народи (*geschichtslose Nationen*). Вони не можуть бути носіями абсолютного духа, бо його субстанція може тільки обективізуватися в державі. Так жити можуть вони довго. З моментом утворення ними держави починається їхня історія. Додержавне їхнє життя це тільки їх передісторія.

Про Славян Гегель говорить, що вони заселяють схід Європи аж по Лабу. Він не займається ними в своїй „Фільософії історії“, бо вважає їх неісторичними, хоч не один з них мав і має свою державу. „Славянські нації — каже він — були рільничими. Це веде за собою відношення панів і слуг. При рільництві переважає вплив природи, людська рухливість і суб'єктивна активність виступають при цій праці взагалі мало. Славяне тому

прийшли повільніше і тяжше до почуття власної суб'єктивності, до свідомості загального, до того, що ми називаємо державною владою і вони не можуть брати участі в сходячій свободі“ (ibidem).

Їх отже виключає Гегель зі свого філософського розважування, бо „вся ця маса не виступила досі як самостійний момент в ряді образів (Gestaltungen) розуму в світі“ (ibidem).

Історичні народи уважає він героями, які „на своєму шляху не одну невинну квітку мусять розтоптати, не одну знищити“ (ibidem).

„Справедливість і чеснота, кривда, насильство і порок, талани та їх діла, малі й великі страсти, вина та невина, величавість індивідуального та народного життя, самостійність, щастя й нещастя держав і одиниць, мають у сфері свідомої дійсності своє означене значіння та цінність і знаходять в цьому світі суд та свою справедливість, однак недосконали. Світова історія виходить поза все це; у ній одержує той остаточний момент ідеї світового духа, котрий тепер є його ступнем, своє абсолютне право, і нарід, що живе в ньому та його діла, сповнюють та сповнюють своє щастя і славу“ (Philosophie des Rechtes, § 345).

„Народові, якому припадає такий момент як натуральний принцип, передається вико-

нання його в продовженню розвитку самосвідомости світового духа. Цей нарід є у світовій історії для цієї доби — а він може становити в ній тільки раз добу — пануючим.“

„Проти їхнього абсолютного права бути носіями розвоєвого ступня світового духа, є духи інших народів цілком безправними, а ці останні, як і ті, що їх доба минула, не входять вже більше в світову історію“ (*Philosophie des Rechtes*, § 347).

Гегель приходить остаточно до думки, що пункт ваги світової історії лежить тепер у німецькому народі і то в пруській дійсности.

Така схема історичної теорії великого німецького філософа.

В цю на скрізь ідеалістичну теорію Маркс вніс на скрізь реальний зміст. Він одкинув абсолютного духа, а на його місце поставив реальні й конкретні економічні відносини, се-б-то „суспільні продукційні сили“ і в них відкрив дійсну пружину історії. Таким чином історичний процес обусловлює не рух абсолютного духа, а розвиток продукційних сил.

Це відкриття становить суть історичного матеріалізму Маркса.

Економічні відносини витворюють іменно особливі відносини між людьми, класами і цілими народами. Їх бажання, діяльність і цілі зводяться в останній лінії до економічних інтересів. Економічні відносини ста-

новлять „реальну базу, на якій підноситься правна і політична надбудова суспільства і якій відповідають означені громадські форми свідомости. Спосіб продукції матеріального життя обусловлює соціальний, політичний і духовний процес життя взагалі“ (Маркс). Коротко, економічні відносини являються домінуючим фактором і мотором історії.

Як рух гегелівського абсолютного духа творить історію, се-б-то „поступ в свідомости свободи“, бо його субстанцією і заразом остаточною ціллю є свобода, так розвиток економічних відносин, се-б-то продукційних сил, це розвиток громадських форм свідомости, це „поступ у свідомости свободи“; його остаточна і абсолютна ціль є іменно свобода.

Гегелівський абсолютний дух давав себе носити народами і то ступнево, від народу до народу — він знав народи, не класи; носіями розвитку продукційних сил є суспільні класи, а відносини продукції спричиняють антагонізм інтересів, котрий приводить до боротьби клас. Маркс тому починає свій „Комуністичний Маніфест“ словами: „Історія всіх дотеперішніх суспільств — це історія боротьби клас“.

Капіталістичний розвиток продукційних сил знає тільки дві антагоністичні класи: буржуазію і пролетаріят. Це дві історичні

кляси. Буржуазія є героєм сучасности, пролетаріят — будучности. Перша є носієм буржуазної свободи, друга загальнолюдської.

З цього ясно, що нині не має і не може бути народу, котрий мав би якусь особливу історично-світову місію в гегелівському розумінню слова. Розвиток продукційних сил не замкнувся в державних рамах якогось одного вибраного народу. Його тріумф — це один похід капіталізму від народу до народу, від одної частини світу до другої. Капіталізм пройшов у найдавніші закутки земної кулі. Пролетаріят не одного якогось народу, а всіх культурних народів, як великих так і малих, являється тому носієм великого світово-історичного принципу, яким є соціалізм, себто загальнолюдська свобода, свобода людини, народів, людськості.

От се логічний висновок з історичного матеріалізму Маркса. Можна тільки ставити питання, де цей принцип має об'єктивні умови найскоршого здійснення, себто, де іменно високий розвиток продукційних сил створює найбільші шанси його першої перемоги. Ми знаємо, що нині продукційні відносини досягли найвищого ступеня свого розвитку не серед одного якогось державного народу, а в цілій Західній Європі та Спол. Державах Америки, що отже тут належить очікувати найскоршої перемоги соціалізму, яка

одначе переноситься моментально і на інші країни капіталістичного розвитку. Але ставлячи це питання, можна зійти з вірного шляху і піти туди, куди пішов Гегель.

Які з цього наслідки випливають, про це не треба казати. Але можна піти ще далі. Можна по гегелівськи уявити собі, що мій народ є вибраним носієм світово-історичного принципу, се-б-то соціалізму, і сказати собі, що супроти цього факту інші народи, народи неісторичні, недержавні, задержані в своєму розвитку, є „безправними“, що вони, або засуджені на загибель, або, в кращім випадку, повинні чекати, доки здійснення цим вибраним народом соціалізму не принесе і їм свободи.

Ось ті „гегелівські“ манівці, на які не вистереглися вступити Маркс, Енгельс і Ласаль в своїх поглядах на неісторичні народи.

Так писав Маркс в 1852 р. в ньюйоркській „Tribune“ з приводу розгону австрійським правительством кромержьського сойму і ролі в цьому славянських депутатів:

„Розбиті рештки многих націй, яких народність і політичну життєву силу давно здушено і які тому були приневолені від тисячі майже років, іти слідами сильнішої нації, що їх побила, подібно як Вельші в Англії, Баски в Еспанії, Бретонці у Франції, а свіжо еспанські і французькі Креоли в тих частих північної Америки, які на ново за-

няла англо-американська раса, — ці виміраючі народности, Чехи, Каринтіяці (Словінці), Далматинці (Серби) і т. д. спробували використати загальне замішання з 1848 р., щоб повернути політичне status quo, що існувало в році божому 800.

„Історія тисячі літ мусіла би їм показати, що такий заворот є неможливий, що коли весь обшар на схід від Ельби, Салі колись заселявали споріднені між собою славянські народи, то цей факт виявив тільки історичну тенденцію, а рівночасно фізичну і інтелектуальну силу німецької нації до підбою своїх старих сусідів, до їх погличення і асиміляції, що є абсорбуюча тенденція Німців завжди творила і творить ще тепер один із наймогутніших засобів поширення цивілізації Західної Європи на сході цього континенту, що ця тенденція тільки тоді устане, коли процес германізації натрапить на великі сплочені і непереможні нації, які є способами вести своє самостійне, національне життя, як Маляри і в певній мірі Поляки, і що тому природною й необхідною ролю цих уміраючих націй було, дозволити, щоб стався процес їх розкладу і погличення.

„Це, певна річ, не підхлібний вигляд для національної честолюбности панславянських мрійників, яким удалося заагітувати частину Чехів і полудневих Славян, але ж чи смі-

ють вони надіятись, що історія заверне о 1000 літ назад для приємности кількох сухітничничих суспільностей, які в кожній частині країни, де вони живуть, знаходять Німців побіч себе і кругом, які від непамятних часів не мають иншої мови для всіх цілей цивілізації, як німецьку; яким бракують перші умови національного життя: велике число народу і замкненість (Geschlossenheit) території?“ („Revolution und Kontrerevolution in Deutschland“, вид. Каутського.)

В такому ж дусі виступив Енгельс проти неісторичних народів в цілому ряду статей, поміщених в „Neue Rheinische Zeitung“, що почала виходити з 1. червня 1848 в Кельні, підписувана Марксом як шефредактором.

Так в статті „Демократичний панславізм“ (14. II. 1849) виступив Енгельс дуже гостро проти соціалістичного панславізму Бакуніна*), якого програму розвинув останній в брошурі

*) Належить зауважити, що Бакуніна соціалістичне славянофільство було нічим иншим, як тільки перекладом історичної теорії Гегеля на соціалістичну славянську мову. Бакунін студіював німецьку класичну філософію ще до свого приїзду в Берлін. Тут студіюючи на університеті, він поглибив свої філософічні знання та зазнайомився з філософією Гегеля. Цей останній мав на нього чималий вплив, а погляди Гегеля на Славян мусіли в нього викликувати певні почуття обиди, як Славянина. З внутрішньої реакції проти поглядів Гегеля на Славян, він став конструувати в

„Поклик до Славян“ (німецьке видання — Koethen, 1848.)

Для кращого зрозуміння цієї статті Енгельса, наведемо тут два невеличкі уступи із „Поклику“, щоби пізнати, чого хотів Бакунін.

Він починає його так:

„Зараз першим знаком життя революції був крик ненависти проти старого гніту, крик співчуття і любови до всіх поневолених народностей. Народи відчули, нарешті, ганьбу, якою покрила стара дипломатія людськість і пізнали, що ніколи щастя народів не буде забезпечене, як довго де не буде в Європі житиме один одніський народ під гнітом. Геть гнобителів! — роздався голос, як з одних уст. Хай живуть поневолені Поляки, Італійці і всі! Жадної завойовницької війни більше! Але ще одну і останню треба вибороти до кінця, добру війну революції аж до остаточного визволення всіх народів! Геть штучні границі, які насильно збудували деспотичні конгреси з так званих історичних, своїй душі їх будучність та проголошувати свободу й незалежність кожного славянського народу. Так розвивалися у Бакуніна антинімецькі настрої. Вони перейшли в ненависть, коли після виступу його в Празі 1848, посипались на його гострі, часами особистої натури, напади з усіх сторін. На вплив німецької класичної філософії на політичний світогляд Бакуніна перший вказав Драгоманів (М. А. Бакунинъ. Критико-біографическій очеркъ).

географічних, торговельних і стратегічних конечностей!

„Не сміє бути ніяких інших границь, крім тих, що відповідають природі, які вказує справедливність і змисл демократії, які установить суверенна воля самих народів на підставі їх національних властивостей.“

І далі: „Револуція проголосила з почуття своєї сили розвязаними деспотичні держави: пруську державу, Австрію, Турцію, останню потіху деспотів, російську державу, проголошуючи як остаточну мету перш за все загальну федерацію європейських республік“.

Така була думка Бакуніна. Хто може мати що небудь проти неї?

А одначе Енгельс у відповіді на неї має одно слово: „іллюзії“! І в двох статтях присвячених демократичному панславізмові старається доказати, що „австрійські Славяне за виїмком Поляків“ — в цих статтях він займається тільки австрійськими Славянами — „ніколи не мали власної історії, що вони історично, літературно, політично, торговельно і промислово залежні є від Німців і Мадяр, що вони по часті згерманізовані, змадяризовані, зіталізовані, що як би вони збудували самостійні держави, то їх опанували би не вони, але німецька й італійська буржуазія своїх городів і що вкінці ані Угорщина, ані Німеччина не зможе стерпіти відорвання,

і самостійного укоститування таких неспосібних до життя міждержав“.

І коли Бакунін апелює до свободи, рівності і братерства всіх народів, до справедливості і людськості, Енгельс зі сарказмом і іронією відповідає:

„Справедливість“, „людськість“, „свобода“, „рівність“, „братерство“, „незалежність“ — досі ми не найшли нічого більше в панславянському маніфесті, як ці більш або менш моральні категорії, які справді звучать дуже гарно, але в історичних і політичних справах не доказують нічого. „Справедливість“, „людськість“, „свобода“ і т. д. можуть тисячу разів вимагати того або иншого; коли одначе це неможлива річ, то з них нічого не буде, а застається поза всім тим тільки пусте маячення.“ — Народи, що ніколи не мали власної історії, не здатні до життя, вони ніколи не зможуть прийти до якоїнебудь самостійности“.

І далі в тій самій статті „Демократичний панславізм“:

„І вкінці, що ж це за „злочин“, яка „проклята політика“, що Німці й Маляри в часі, коли в Європі взагалі великі манархії були „історичною konieczністю“, всі ті малі, скопльавілі, безсилі націїки зігнали до купи в одну велику державу і тим самим дали їм можливість брати участь в історичному розвитку, від якого були б зовсім далекі, коли б їх

полишено самим собі. Очевидячки, подібне не дається перевести, щоби не роздавити насильно не одну спокійну національну квіточку. Але без насильства, без залізної безоглядності ніщо не доконується в історії і як би Олександр, Цезарь і Наполеон мали ту саму зворушливість, до якої тепер апелює панславизм в користь своїх зледащилих клієнтів, то що було би тоді з історією!“

Як бачимо, тут устами Енгельса говорить Гегель. Не тільки аргументація, але поодинокі звороти живцем запозичені з його філософії історії й права.

Інтересне для нас ще одно місце із згаданої висше статті:

„На ділі, становище Німців і Мадяр було б надзвичайно потішним, коли б австрійські Славяне знайшли підмогу для свого так званого „права“.

Між Шлезк і Австрію (долішню) вбито клином незалежну чесько-моравську державу, а через полудневу славянську республіку Австрія і Стирія відтяті від свого природного débouché до Адрії та Середземного моря; східна ж Німеччина розкладена наче хліб, що його щурі огризли! І все те з вдячності за те, що Німці завдали собі труда, уцівілізувати впертих Чехів і Словінців, що вони завели в них торгівлю, промисл, зносне рільництво і освіту“.

Ярмо мадярське і німецьке над славянськими народами Австрії, яке Бакунін називає „злочином“, Енгельс називає „цивілізацією“ і вважає, що злочин цей належить до найкращих і найбільш вартих признання діл, якими можуть славитися в історії німецький і мадярський народи.

Так писали Маркс і Енгельс в своїх статтях з 1848—1852 про неісторичні народи Європи, головню про Славян.

Що ж торкається Лассалля, то цей може й незалежно від Маркса й Енгельса, але під могутнім впливом Фіхте і Гегеля дійшов до тих самих поглядів на неісторичні народи, до яких дійшли обидва перші. Ці погляди виложив він у своїй брошурі п. з. „Der italienische Krieg“ (1859) з ясністю, яка виключає найменший сумнів.

Розуміючи під демократією „автономію, законодавство народу у себе внутрі“, він пише:

„Звідки одначе мало б узятись це право на внутрішню автономію, як можна би собі його помислити, коли б його не випереджувало право на внішню автономію, то є на свободне від заграниці незалежне самоформування народного життя!

Принцип вільних, незалежних народностей є отже основою і джерелом, матірню і корінем поняття демократії взагалі. Демократія не може потоптати принцип народностей, без

самовбийчого прикладення руки на власну свою екзистенцію, без усунення собі всякого ґрунту теоретичного оправдання, без основної зради своїх принципів.“

Але зразу ж заявляє Лассаль: „Цей принцип демократії має одно тільки обмеження, яке через те є тільки обмеженням а не винятком, бо воно виникає з самого поняття, з якого виводить своє оправдання принцип народностей. Принцип народностей корениться в праві народного духа (*des Volksgeistes*) на свій власний історичний розвиток і самоздійснення. Одначе були й є народи, що самі з себе не можуть піднятися до історичного буття; другі, що до його дійшли, але не можуть більше розвиватися та спочивають, як нерухомі руїни поза історією, вкінці ще такі, що хоч мають свій власний розвиток, але лишилися позаду від бистрійшого, могутнійшого розвоєвого процесу їхніх сусідів, даючи цим останнім таким робом в часах власного застою можливість загарбання поодиноких частин їх краю на те, щоби вони могли бути тільки вдоволені із асіміляції своєї побідним народним духом і його культурним розвитком.

Як отже право історії і її поодиноких жил — окремих народів — а так само право кожної із цих жил в історичному організмі на власну функцію, на власний розвиток, є

✓ фактично обумовлене тим, що вони (народи) функціонують, що вони розвиваються, так право народних духів на власну екзистенцію обумовлене в тим, що в народний дух, який своєрідно розвивається і додержує кроку з культурним процесом цілості. В протилежнім випадку завоювання стає правом і то або заздалегідь, або тільки опісля.

Пробою для цього права в при завоюванні народу різної раси більше вимірання, при завоюванні народу тої самої раси більше асиміляція його, то в піднесення його до власного вищого духа культури.

З цим правом англосаксонська раса завоювала Америку, Франція — Алжир, Англія — Індію, народи німецького походження — народи славянських мов.

Так отже принцип вільних народностей належить розуміти з цим самотнім обмеженням, або краще з цим докладним означенням; інакше він перестає бути принципом і стає абсурдом.

Ось те, що називається „діалектикою“! Через обмеження принципу вільних народностей, яке робить Лассаль, зводить він сам принцип до нуля, до абсурду. Але тільки таким способом він може знайти оправдання і освячені права історичних народів на завоювання і грабіж неісторичних.

Варто на цьому місці навести ще виринок з листу Лассаля до його приятеля, відомого національного економа Карла Робертуса Ягетцова (лист датований 8. V. 1863), який цю думку Лассаля виставляє в повній наготі:

„І я надіюся дожити пори, коли турецька спадщина дістанеться Німеччині, а німецькі солдати або робітничі полки стануть над Босфором...

„Я був надзвичайно порушений, коли перечитав у вашому останньому листі отсі слова!

„Бо дуже часто заступав я як раз цей погляд перед моїми партійними приятелями, які за це дозволяли собі мене називати „фантастом“.. Здається, що ми по духу прийшли на світ як сіямські близнюки. Ні, я не прихильник національного принципу (Nationalitätsprinzipier)... Право народности признаю тільки для великих культурних націй... а не расам, яких право швидче тільки на тому полягає, щоб перші їх засіміювали і розвинули“ (Briefe von F. Lassale an Karl Rodbertus-Jagetzow. Berlin, 1878, ст. 56—57).

Як читач сам бачить, погляди Маркса, Енгельса і Лассаля не можна уважати за ніяку „помилку“, не диктувала їх їм навіть політична ситуація, за якої їм прийшлося висловлювати ці погляди. Оправдувати їх

тим, що славянські і взагалі неісторичні народи грали в 1848 р. переважно контрреволюційну роль, теж не можна.

Сам Каутський в часі цієї війни виступив проти так загально закоріненого погляду, буцім то „Славяни Австрії були постійно контрреволюційними, а Німці, Мадяри і Польяки революційними“. „Належало — каже він — до максім австрійської штуки правління, троюдити різні нації проти себе, через що правительство ставало незалежним від них усіх. При тім підпирало воно раз одні, а другий раз другі нації. Ті, яких правительство не підпирало, поступали — революційно, а ті, що їх підпирало — контрреволюційно... Чехи ніяким чином не були зпочатку контрреволюційні. Перше австрійське повстання, яке здавив Віндішгрец, було іменно чеське в Празі. А Віденці знову були так мало революційні, що давали многих запалених добровольців для армії Радецького, що мала своїм завданням здавити італійську революцію“. („Die Befreiung der Nationen, 1917“).

Погляди Маркса, Енгельса і Лассаля на неісторичні народи, це їх глибоке переконання і духовна власність, які вони переняли від геніяльного національного філософа Німців, Гегеля (Лассаль більше від Фіхте). Тут вплив Гегеля на оснувачів наукового соціалізму був так могутній, що його зразу можна піз-

нати, коли приміром Маркс старається дати поглядам Гегеля на Славян quasi-матеріалістичну ретушовку.

В статті п. з. „Поляки, Чехи і Німці“ („Tribune“ 1852) Маркс пише:

„Славяне, а саме західні — Поляки й Чехи, це перш за все народи хліборобів; торговля і промисл ніколи не мали у них великого значіння. Наслідком цього було, що зі зростом населення і з повстанням городів попала в цих краях продукція всіх промислових артикулів у руки німецьких переселенців, а виміна цих товарів за хліборобські продукти стала виключним монополем Євреїв, котрі, коли взагалі належать до якої народности, то в цих країнах на певно скорше є Німцями, ніж Славянами. Так воно є, хоч теж і в меншій мірі на всьому сході Європи. Ремісник, дрібний торговець, дрібний фабрикант є до нинішнього дня Німцем в Петербурзі, Пешті, Яссах і в самому Константинополі, між тим як лихварем, шинкарем, похатником — дуже важна особа в цих тонко заселених краях! — є майже виключно Євреї, якого матірною мовою є обридливо попсована німецька. Значіння цих німецьких елементів у славянських пограничних повітах, яке росло в міру зросту городів, торгівлі і промислу, збільшилося ще, коли виявилася конечність, спроваджувати майже кожний елемент духо-

вої культури з Німеччини; за німецьким купцем і ремісником поселявся на славянській землі німецький піп, німецький учитель, німецький учений.

„А за залізним кроком здобуваючих армій, або обачним, добре обдуманим жестом дипломатії, слідувала не тільки, хоча повільним, але певним поступом, денаціоналізація через громадський розвиток, але вона його часто випереджувала.

„Так згерманізовано великі обшари західної Пруссії і Познані від першого поділу Польщі через продаж або роздачу землі з державних домен німецьким колоністам через підпирання в цих околицях німецьких колоністів в закладанню фабрик і т. п., а дуже часто через найгострійші деспотичні міри супроти населення країни. Цим способом в останніх 70-ти роках посунено цілком граничну лінію між німецькою і польською народністю. Тому, що революція з 1848 р. збудила в усіх поневолених народів претензії до самостійної екзистенції і до права самим порядкувати свої власні справи, було цілком природнім, що Поляки зажадали відбудовання своєї держави в межах старої польської республіки з перед 1772 р.

„Певна річ, ця границя під той час, як гранична лінія між німецькою і польською народністю, не була вже більше справедли-

вою, вона з року на рік ставала що-раз більше несправедливою, від коли поступала германізація“.

Про Чехів висловлюється Маркс в цій самій статті подібно:

„Чехію було окружено з 3 на 4 боки цілком німецькими краями. Німецький елемент зробив у Чехії найбільший поступ, навіть в столиці Празі держаться обидві народности нарівні, а капітал, торгівля, промисл і духова культура опинилися в руках Німців.

„Виміраюча чеська народність, виміраюча по свідоцтву всіх відомих фактів останніх чотирох століть, зробила 1848 р. останню натугу, відзискати свою давню життєву силу, невдача якої, поминаючи всі революційні розважування, повинна тільки доказати, що Чехія далі може істнувати тільки як складова частина Німеччини, коли б навіть частина її населення ще через кілька століть продовжувала балакати не німецькою мовою.“ (Revolution und Konterrevolution in Deutschland“).

2.

До оснування Міжнародної Асоціації Робітників у Лондоні (1864), приходилося Марксові і Енгельсові ще кілька разів забірати голос в справі неісторичних народів. І тепер засадниче їх становище в цій справі не змінилося.

Але треба зазначити, що під впливом історичних подій та фактів, які найочевидніше розбивали їх погляди, були вони приневолені пристосовуватися в значній мірі до них і робити деяким неісторичним народам певні концесії.

Вже в статті „Демократичний панславізм“, з якою ми вище зазнайомилися, Енгельс каже: „Окрім Поляків, Росіян (Russen)*), що найвище Славян Турції, ні один славянський нарід не має будучности, з тої простої причини, що всім иншим Слав'янам не достає перших історичних, географічних, політичних і промислових умов.“

Що до Росіян, то це річ самозрозуміла. Вони утворили могутню державу, яка кидала пострах на всю Європу і якої найбільше лякалися німецькі демократи.

Полякам робили Маркс і Енгельс виїмок і то саме з огляду на небезпеку Росії для Німеччини, отже з чисто німецьких національних інтересів.

Так пр. писали вони в „Neue Rheinische Zeitung“ з 19. VIII. 1848 з приводу польської

*) Лассалля погляд на Росію був такий: „Росія є своєрідно-варварською державою, яку її деспотичне правительство о стільки старається цивілізувати, о скільки це відповідає деспотичним інтересам. Варварство має тут оправдання, бо воно є національним елементом“. (Der italienische Krieg. Ferd. Lassalles Gesamtwerke, 2. Bd., ст. 381.)

дебати у франкфуртському парламенті: „Один французький історик сказав: „*Il y a des peuples necessaires*“ (існують конечно потрібні народи). До цих конечних народів ХІХ ст. належить безумовно польський нарід. Національна екзистенція Поляків не є одначе ні для кого більш конечною, як для нас, Німців“ (Aus dem literarischen Nachlass von Marx, Engels und Lassalle, hg. von Fr. Mehring, т. III, ст. 148).

Що ж до турецьких Славян — Маркс і Енгельс мали на увазі Сербів — то боротьба балканських народів (Греків, Сербів, Румун, Болгар) за своє визволення з під турецького ярма, мала вже тоді чималі позитивні результати. Ігнорувати їх було неможливо.

Але й австрійські Славяне заставляли про себе говорити. Маркс і Енгельс давно засудили їх на національну смерть, але вмірати їм ані снилося. Навпаки, від 1848, цього року „весни народів“, починається їх не тільки літературне, але й політичне відродження, яке з кожним роком зростало на розмаху й силі.

З цим рухом прийшлося рахуватись Енгельсові. В статті п. з. „Німеччина і панславизм“, поміщеній в „*Neue Oder-Zeitung*“, 21. IV. 1855, передрукованій у перше Рязановим в „*Gesammelte Schriften von Karl Marx und Fr. Engels, 1852—1862*“ (Stuttgart 1917), Енгельс знову

займається неісторичними народами Австрії. Характерна стаття тим, що автор в ній по-дрібно згадує про окремі славянські народи Австрії, а між ними й про Українців, що до яких він досить добре, як на той час, орієнтувався.

„З 70 мільонів Славян, що живуть на схід від Чеського Ліса і Каринтських Альп, приблизно 15 мільонів підчинено під австрійський скипетр і то репрезентантів майже кожної відміни Славян, всякої мови включно.

Богемське або чеське плем'я (6 мільонів) підпадає цілком під панування австрійське, польське є репрезентоване через майже 3 мільйони в Галичині, руське плем'я (*der russische Stamm*) через 3 мільйони Малорусів, (Червоно-русів, Русинів) (*Malorussen, Rotrussen, Ruthenen*) в Галичині і північній Угорщині — одинокі руське плем'я поза межами російської імперії, полуднево-славянське плем'я через приблизно 3 міль. Словінців (Каринтіїв і Хорватів) та Сербів, включно з розсіяними Болгарами.“

Енгельс ділить всі ці народи на дві класи.

Першу становлять ті народи, що в цілості живуть в австро-угорських межах. Це в першій мірі Чехи, „сумні руїни минулої величі“, яких належить вважати, як причіпки (*Anhängsel*) або до німецької або до мадярської нації і на ділі вони не є нічим більше. До

другої класи зачислює він відломи ріжних племен, яких в ході історії відділено від великого тіла їх націй і яких точка ваги лежить тому поза Австрією. Так мають австрійські Поляки свій природний гравітаційний центр в російській Польщі, Русини (Ruthenen) в злучених з Росією малоруських провінціях*) і Серби в турецькій Сербії.

Про ці народи Енгельс говорить так: „Що ці відорвані від своїх відносних народностей фрагменти гравітують до свого природного центру, це само собою розуміється, воно буде тим більше помітним, чим більше пошириться між ними цивілізація, а тому і потреби національно-історичної діяльності.“

Як з цієї цитати досить прозоро видно, Енгельс признає цій другій класі народів славянських Австрії, а саме Полякам, Українцям і Сербам національну будучність. Він визнає Українців за окрему народність, точнійше, визнає Великоросів і Малоросів за дві „руські“ народности і цілком вірно добачує

*) Тут Енгельс змінив свій погляд на Українців. В статті п. з. „Маляри“ („Neue Rheinische Zeitung“, Januar 1849), передрукованій Мерінгом в „Nachlaß“, він писав: „Щоб зламати революційного духа Поляків, апелював вже Меттерніх до Русинів, племені, яке різниться від Поляків трохи відмінним діалектом, а також грецькою релігією, і вже віддавна належало до Польщі, та від Меттерніха довідалося у перше, що Поляки є його гнобителями.“

в австро-угорських Українцях природні стремління до зєднання зі своїми земляками на російській Україні.

Перейдім до поглядів Енгельса і Маркса про балканських Сербів. (Не робимо різниці між одним і другим, бо статті, про які нам приходить ся згадувати, писалися ними або спільно, або по спільному порозумінню, так що їх треба вважати спільною літературною власністю.)

Їх прийшлося висловити з приводу кримської війни в статтях „Про східне питання“, уміщених в ньюйорській „Tribune“, які Авелінги у перше видали неповною збіркою п. з. Eastern Question (1897) а повно появилися доперва у Рязанова „Gesammelte Schriften von Karl Marx und Fr. Engels, 1852—1862, Stuttgart 1917, т. I.“

З гори мусимо зазначити, що в статті про Сербів Енгельс у перше старається застосувати історичний матеріалізм, з яким він вже раніше підходив до польської справи.

Щоб читач міг переконатись, як Енгельс трактував національну польську справу, яка йому була симпатична і яку він з певних інтересів боронив, зазнайомимо його найперше з поглядами Енгельса на неї.

З приводу польської дебати у франкфуртському парляменті 1848 р. Маркс і Енгельс виступили в горячу оборону Поляків в кіль-

кох статтях, поміщених в „Neue Rheinische Zeitung“, передрукованих Мерінгом в „Nachlaß.“

Один момент в цій debatі нас особливо інтересує.

В парламенті іменно виступив проти Поляків берлінський історик, проф. Вільгельм Йордан. Він виступив як Гегеліянець, цілком в дусі історичної теорії свого учителя. Йдучи за нею, він цілком слушно зарахував Поляків до неісторичних народів, до народів, що зійшли з арени історії і мусять з цим лише погодитися. Йордан отже виступив точнісінько з такими самими поглядами на польську справу, які мали Маркс і Енгельс відносно інших неісторичних народів, за виїмком іменно Поляків.

Ось що казав Йордан:

„Коли всеж таки признаємо право історії, яка в своєму кінцевому ході розтоптала народність, що не почувала в собі досить сили удержатися між рівними націями, то було би не полудськи і по варварськи, бути байдужим, дивлячись на довге терпіння такого народу.

„І я далекий від такої нечулості. Одначе, що іншого є, давати впливати на себе трагедії, а що іншого хотіти наче скасувати цю трагедію.

„Аджеж тільки залізна кінцевість, якій підпадає герой, робить з його долі правдиву

трагедію. А мішатися в хід цієї судьби, з людських почувань задержувати колесо історії і ще раз захотіти його завернути, це означало б, виставити себе самого на небезпеку, бути через його роздавленим. Хотіти відбудувати тому Польщу, що її загибель наповняє нас оправданим смутком, це я називаю слабоумною сентиментальністю.“

Як бачимо, Йордан поцілів в Ахілеву п'яту погляди Маркса і Енгельса на неісторичні народи.

Виступаючи проти Йордана, вони мусіли виступити проти Гегеля і проти власних своїх гегелівських поглядів на неісторичні народи. І тут у перше прийшлося їм послугувати методом економічного матеріалізму.

Маркс і Енгельс відповідають Йорданові:

„Поляки мають вибір: коли хочуть відогравати „правдиву трагедію“, тоді мусять покірно дати дозволити себе роздерти залізною стопою і круговоротним колесом історії, та сказати цареві Миколі: Пане, хай станеться твоя воля! Або коли захотять бунтуватися і пробувати, чи й вони не зможуть теж насадити „залізну стопу історії“ на карк своїм гнобителям, тоді вони не відиграють „правдивої трагедії“ і пан Вільгельм Йордан з Берліну не має для них більше інтересу.

„Деж лежала невмолима, залізна конечність, що хвилево знищила Поляків? В упадку

шляхецької демократії, що ґрунтувалася на кріпацтві, то є в зрості великої аристократії між шляхтою. Це був поступ, о скільки це був одинокий шлях, щоби вирости з прежнього стану шляхецької демократії. Який був наслідок цього? Той, що залізна стопа історії, себто три автократи Сходу задушили Поляків. Аристократія була приневолена ввійти в союз з загрою, щоби упоратися із шляхецькою демократією. Польська аристократія стала до недава, а навіть ще нині, пекельним союзником гнобителів Польщі.

„А де лежить невмолима, залізна кончеість того, що Польща знов визволиться? В тому, що панування аристократії в Польщі, яка в 1815 принаймні в Познані і Галичині, а навіть в части російської Польщі не перестала існувати, але нині так само пережилась, як в 1772 демократія дрібної шляхти, в тому, що відновлення аграрної демократії стало для Польщі не тільки політичним, але теж соціальним питанням життя, в тому, що джерело екзистенції польського народу, рільництво, загине, як панщизняний хлоп не стане вільним земельним власником, в тому, що аграрна революція є неможливою без рівночасного здобуття національної екзистенції, посідання побережа балтійського моря, гирл польських рік.

„Певна річ, стара Польща шляхецької демократії вже давно померла і вона похована, але цей „герой“ породив сильного сина, від знайомства з яким може стати лячно не одному придурковатому берлінському літератові, котрий доперва виставить свою драму, та покладе свою руку на „круговоротне колесо історії“, а якому належить певна перемога. Цей син — це Польща „селянської демократії.“

Варто підчеркнути основну історично-матеріалістичну думку поглядів Маркса і Енгельса на польську справу: Шляхецька Польща впала, бо її соціальні основи і весь зміст увійшли в суперечність з історичним розвитком. Але розвиток історичний працює в користь відбудовання Польщі, коли до значіння і політичної сили прийшли в ній нові соціальні класи на місце шляхти.

Цю класу добачують Маркс і Енгельс в селянах, міщанах і робітниках, коротко в „селянській демократії“. (Польська робітничка класа в 1848 р. так як би не існувала).

Але ми питаємо: чиж цю лінію соціального розвитку не став переходити кождий инший неісторичний нарід в XIX ст., в більшій або меншій мірі, і чиж в цьому не була об'єктивна запорука відзискання їх національної незалежності? Чиж „селянська демократія“ не стала скрізь як з під землі

виростати, коли впали окови кріпацтва і на його місце став розвиватися капіталізм? І чи ж зріст її серед кожного неісторичного народу не означав того, що мусить прийти вкінці „момент“, ця невмолима залізна конечність, коли його демократія, селянська і робітничка, покладе „свою руку на круговоротне колесо історії“?

Перейдемо тепер до сербської справи.

В статті п. н. „Народности в Турції“, зі серії статей про „Орієнтальне питання“, писаній Енгельсом 22. III. 1853, читаємо зараз на її початку:

„Дійсно спірним пунктом є завше європейська Турція, великий півостров на полудне від Сави і Дунаю. Цей великий обшар є настільки нещасливий, що його заселює конгломерат найрізномороднійших рас і народностей, про які трудно сказати, котра з них є найменше здатна бути носієм цивілізації й поступу. Мільон Турків держить в підданстві 12 мільонів Славян, Греків, Румун, Арнавтів, і до недавна могло видаватися, що між тими різними расами саме Турки є найбільше відповідні (підч. мое), щоб удержати своє верховне панування, яке серед так поміщаного населення може припасти тільки одній народности. Одначе, коли ми бачимо, як усі цивілізаційні заходи турецького правительства не мали успіху, як фанатизм ісламу, якому

дається поривати головно турецька товпа в кількох великих городах, відкликується не-настанно о поміч то до Австрії, то до Росії, щоби знов прийти до сили і певний поступ знову знівечити, як ми бачимо, що центральне, себто турецьке правительство, ослабляється з року на рік через повстання в християнських провінціях, з яких ні одно не проходить цілком без успіху, дякуючи слабости Порти і інтервенції сусідних держав, як ми бачимо, що Греція здобуває свою незалежність, що Росія дістає в свої руки часть Вірменії, а Молдавія, Волохія, Сербія по черзі підпадають під протекторат Росії, то мусимо признати, що присутність Турків в Європі становить поважну перешкоду для розвитку помічних джерел грецько- ілірського півострова“.

Дуже характерні ці слова для Енгельса і Маркса! Вони показують нам, як важко розстатися авторам „Комуністичного Маніфесту“ з гегелівськими поглядами на неісторичні народи.

Історична теорія Гегеля каже їм бути по боці Турків, як історичного народу і носіїв цивілізації на балканському півострові. Але дійсність немилосердно торощить ці погляди. Народности європейської Турції, так чи инакше порвалися „покласти свою руку на колесо історії“ і то не без очевидного успіху. Це ряд фактів, над якими переходити до

порядку дневного, було би просто нерозумно. І ось до цих фактів допасовують свою думку і Маркс і Енгельс, та роблять концесії неісторичним народам. Вони заговорили про ліквідацію європейської Турції.

В статті п. з. „Що має статись з європ. Турцією?“ з тої самої серії статей про орієнтальне питання, яка приналежить перу Енгельса (21. IV. 1853) — всі прочі в Марксові — а яка з дивних причин не ввійшла до видання „Eastern Question“ Авелінгів, читаємо:

„Але чи не розгориться світова війна, коли турецький вплив над Босфором зникне, коли різні народности і конфесії балканського півострова визволяться? — Так питається рутина європейської дипломатії“.

Енгельс відповідає:

„Але хто, студіюючи історію, навчився подивляти вічну переміну людської долі, в якій нічого постійного не має крім непостійности і нічого неперемінного крім переміни, хто слідив за залізним ходом історії, якої колеса безпощадно котяться по руїнах великих держав, роздавляючи без милосердя цілі генерації, хто, одним словом, має на те отверті очі, що ніякий демагогічний поклик і ніяка революційна проклямація не може впливати так революціонізуюче, як прості факти історії людськості, хто може зрозуміти безмірний революціонізуючий характер тепе-

рішньої епохи, де пара та електричність і друкарська фарба, артилерія і копальня золота, в спільному союзі протягом одного року більше спричиняють перемін і революцій як давніше на протязі цілого століття, цей певно не злякається поставити собі це історичне питання, тільки тому, що єдино його правильне розв'язання могло би привести до європейської війни.“

Як бачимо, тут Енгельс просто майстерно застосовує історичний матеріалізм до історичних явищ. Це видно ще краще далі, коли він відповідає на питання, кому має припасти турецька спадщина в Європі.

„По перше, — каже він, — це факт, який не дасться заперечити, що півостров, який просто називають європейською Турцією, є природною спадщиною полуднево-славянської раси. З 12 мільонів населення його, 7 належить до цієї раси. Від 12 віків є вона в посіданню землі. Поминувши тонко засіяне населення, котре, хоча є славянського походження, приняло одначе грецьку мову, її (полуднево-славянська раса) природними суперниками є турецькі, або арнавтські варвари, що давно показали себе закоренілими противниками всякого поступу.

Натомість полудневі Слав'яни в середині країни є виключними носіями цивілізації. Вони вправді не утворили ще нації, але в

Сербії є вони вже сильні і відносно розвиненим ядром нації. Серби мають власну історію, власну літературу. Свою теперішню незалежність завдячують 11-літній завзятій боротьбі супроти ворога, який що до числа дуже переважав над ними. В останніх 20-ти роках зробили вони великі культурні поступи, а християне в Тракії, Болгарії, Македонії і Босні вважають Сербів як осередний пункт, довкола якого всі вони будуть в будучности гуртуватися в своїх боротьбах за незалежність. Можна твердити, що чим більше Сербія і сербська народність укріпляться, тим певніше буде зіпхнений вплив Росії на турецьких Славян на задній плян. Бо Сербія мусітиме, щоби могли удержати своє визначне становище як християнської держави, брати свої політичні інституції, свої школи, свої наукові відомости, свої промислові урядження із Західної Європи. Тим пояснюється аномалія, що Сербія мимо російського протекторату, є від часу своєї еманципації конституційною монархією.

Висновок, який робить Енгельс, такий: „Історія, а також факти нашого часу вказують на те, що на руїнах держави ісламу треба збудувати вільну християнську державу.“

Розуміється, проба розв'язання Енгельсом східного питання не є вільна від звичок думки і пересудів автора. Він предиспоно-

ваний поставити на Балканах на місце Турків — Сербів, отже заступити лише Турків Сербами, лишаючи централістичну державу народностей. Але він сам почуває і бачить, що крім Сербів є ще й інші поневолені народи на Балканах, що реклямують своє право до свободного національного життя і незалежності і тому лишає питання про їх визволення отвертим.

Але те, що Енгельс говорить про Сербів, надзвичайно цікаве і характерне для самого автора. Він говорить про їх історію в минулості. А котрий із славянських поневолених народів в Австрії і Росії, які Енгельс і Маркс, за невеликими виїмками, засуджували на національну смерть, не має своєї історії? Він говорить про сербську літературу і науку. Треба одначе сказати, що сербська література і наука, які тоді відроджувалися, стояли о ціле небо низше від чеської. Чеська література взагалі стояла тоді найвисше з поміж усіх інших славянських літератур. В 1/2 XIX ст. чеська наука мала таких представників своїх, як Добровського, Юнгмана, Колляра, Шафарика, історія — Паляцького і Ербена, красне писменство — Фр. Челяковського, Кліцперу, Піля й Марка, Пр. Хохолушека, К. Г. Маху, К. Гавлічка, Божену Немцову і інших. Виявляється отже, що визволення неісторичних народів, в обороні

яких так палко станув Бакунін в своїому „Поклику до Славян“, не є „пустим маяченням“, що воно не належить до „неможливостей“, не є тільки „моральною категорією“, яка нічого не доказує. І нині найкраще бачимо, що у Бакуніна, на котрого з такою фґурією накинувся Енгельс, був не тільки революційний темперамент, але добрий історично-політичний нюх.

Аджеж недалекий той час, коли здійсниться вповні політичний його сон з 1848 р.!

Чим отже пояснити собі ту суперечність в поглядах Маркса-Енгельса на Сербів і на Чехів? Дехто може сказати: Проти Сербів стояли Турки, нарід, що історично переживає себе, а проти Чехів стояли Німці, нарід, що був в повній силі свого історичного розмаху. Але ми далі побачимо, що цей аргумент абсолютно є не стійним, бо пізніше Маркс станув горяче в обороні державної незалежності Ірляндії, а проти Ірляндців, так сильно засімільованих, що перестали балакати своєю мовою, стояли Англійці, першорядний носій світової цивілізації, народ масивно історичний.

Суперечність отже в поглядах Маркса і Енгельса на Поляків і Ірляндців з одного боку, на Сербів з другого і на Чехів та інші неісторичні народи, після всього сказаного нами, ясна.

II. Прудон про федералізм, народність і поневолені народи.

В протилежності до Маркса, Енгельса і Лассаля, які засуджували неісторичні народи на національну смерть, теоретик французького ідеологічного анархізму, П'єр Жозеф Прудон був їх палким оборонцем. В ролі цієї виступав він одначе не як прихильник національного принципу — цей принцип він пристрасно поборював — але як ідеолог іншого принципу, якому він дав широке теоретичне обґрунтування, принципу федералізму. Але треба з гори зазначити, що його ворожість до національного принципу має головне своє джерело у властивому йому доктринаризмі, який найчастіше йшов у нього в парі із задивляючим оппортунізмом. Його принцип федералізму — це ціла доктрина. Це ціла логічна система, система політично-економічного характеру, в якій не тільки людський індивід, але й кожна колективна одиниця, отже і нація, має заповищене право на життя і

повний свій матеріальний та духовний розвиток.

З принципом федералізму Прудона ми повинні докладніше зазнайомитися, тим більше, що Прудон мав великий ідейний вплив на Перший Інтернаціонал а також рішачий на нашого Драгоманова, що найбільше був помітний в його українській „політичній програмі“, опублікованій в I книжці женевської „Громади“.

Повний виклад своїх федеративних думок дав нам Прудон у своїй праці п. з. „Du Principe fédératif et de la nécessité de reconstitution du parti de la Revolution“ (Paris, 1863), писаній на ехилі свого життя.

Автор поділив працю на три часті, з котрих перша, присвячена теорії федералізму, представляє для нас найбільший інтерес. В ній дає нам автор, щоб ужити його власних слів „філософічну й історичну дедукцію федеративного принципу“.

„Політичний лад — дедукує Прудон — ґрунтується на двох протилежних собі принципах: авторитеті (l'autorité) і свободі (la liberté). Обидва принципи є так старі, як людська раса.

Принцип авторитету — це принцип родинний, патріархальний, панський, монархічний, теократичний. Він змагає до ієрархії, до централізації, до погличання. Його дала сама природа.

Прінцип свободи — це прінцип особовий, індивідуальний, критичний. Він змагає до ділення, до вибору, до трансакції. Він даний духом і тому є висший від прінципу авторитету.

З цього ясно, що кожне громадянство, навіть найбільш авторитетне, з konieczности має в собі частину свободи. І навпаки, кожне громадянство, навіть найбільше свободне (ліберальне), не є зовсім вільне від авторитету. Тільки обидва прінципи є між собою в ненастанній опозиції й боротьбі.

Цим двом прінципам відповідають два протилежні собі режими: абсолютний або авторитетний і ліберальний.“

Прудон дає таку детальнішу їх класифікацію, виходячи з чисто логічного розумовання і дедукції:

1. Режим авторитету.

А. Правління всіма через одного. Це монархія або патріархат.

а) Правління всіма через всіх. Це панархія або комунізм.

Основною, характерною рисою цих двох родів режиму авторитету є неподільність влади (*l'indivision du pouvoir*).

2. Режим свободи.

Б. Правління всіма через кожного. Це демократія.

б) Правління кожним через кожного. Це ан-архія або *self-gouvernement*.

Основною характерною рисою цих двох родів режиму є поділ влади.

Такі є на думку Прудона чотири елементарні форми правління, виведені, повторяємо, *a priori*, чисто логічним способом. Тому автор не ідентифікує їх з правительством дійсності, факту (*les gouvernements de fait*), що є ділом узурпації, насильства, реакції, переходу, емпіризму, де приймаються одночасно всі принципи і однаково їх порушується та нехтується. Всі одначе правительства факту дадуться звести до двох формул: до підпорядкування (*subordination*) авторитету свободі, або до підпорядкування свобод авторитетові.

Продовжуючи далі своє логічне розумування, Прудон каже: тому одначе, що обидва принципи, на яких ґрунтується кожний суспільний устрій, се-б-то авторитет і свобода, є з одного боку протилежні собі і стоять між собою в ненастанній боротьбі, а з другого, не можуть себе ні виключити, ні знищити, то вирівнання між ними є конечне і неминуче, коли боротьба між ними не має привести в громадянстві до вічних революцій, революцій без кінця.

Це вирівнання настає іменно в принципі федеративнім.

Як це діється?

Знайти рівновагу між двома силами, це значить, підпорядкувати їх праву. Право являється головним змістом договору або контракту. Ціллю контракту буде, знайти цю рівновагу. Конкретно виглядає воно так:

З еволюцією держав, коли держава по-більшується як що до населення так і що до території, авторитет що далі то більш і більш стає нестерпним. Це момент, коли авторитет робить концесії свободі. Це момент, коли всі домагаються конституції і підпорядкування праву всіх громадян держави. Контракт стає заключеним, він стає дійсністю.

У вічній боротьбі авторитету і свободи, як свідчить історія, велика франц. революція появилася як діакритичний момент, який показував, що в політичному устрою свобода взяла офіційно верх над авторитетом.

З цієї хвили zagrożений у своєму істнуванню авторитет падає що раз більше, а свобода стає що раз більше реальною і міцною. Абсолютизм, розуміється, ставить опір, але він мусить піти собі геть. Режим ліберальний, або контрактуральний бере верх над авторитетом.

Це діється одначе прогресивно. Воно значить, що громадський устрій стає що далі то ліберальнішим, аж вкінці знаходить своє завершення у федеративній системі. А тому, що ліберальний режим, якого завершенням

є федералізм, ґрунтується на контракті, то на цьому ґрунтується теж і федералізм.

Що таке контракт (договір)?

Контракт після французького цивільного кодексу (Наполеона), який є тільки широкою редакцією кодексу, випрацьованого конвентом в дусі науки Руссо, є „умовою, на підставі якої одна або більше осіб зобов'язується супроти одної або більше других осіб щось робити або не робити“ (арт. 1101). Кодекс вичислює різні роди контракту. Прудон відповідно до предмету умови ділить контракти на домові, цивільні, торговельні й політичні. Він займається останнім.

Політичний контракт, на його думку, є важний і моральний тільки тоді:

1. Коли він взаємно обов'язує контрагентів супроти себе (*synallagmatique*, або *bilateral*) і коли кожда зі сторін ангажується дати або зробити щось, що тільки є еквівалентом, се-б-то рівнозначною заміною за те, що їй дається або що для неї робиться (*commutatio*).

2. Коли він, о скільки ходить о його предмет, підпадає в певних границях обмеженню і то в тій цілі, щоби була з нього користь і вигода для всіх.

Ці дві умови повинні мати місце в демократичному режимі, але вони є найчастіше фікцією.

Прудон завдає собі питання: чи можна говорити про політичний контракт в демократії, репрезентаційній і централістичній, в монархії конституційній і цензовій, а навіть комуністичній республіці на зразок держави Плятона, який би забезпечував громадянинові в державі рівність і взаємність? Чи можна казати, що той контракт, котрий бере від громадянина половину або $\frac{2}{3}$ його суверенітету й четвертину його продукту, обмежується справедливо?

Правдою буде сказати, що контракт у висше наведених системах є просто чудовищним і тягарем, бо має більшу або меншу вагу тільки для одної сторони, бо він тільки односторонній (*unilateral*) без компенсацій і до того непевний, бо користь з нього не є забезпеченою (*aleatoire*).

Ці дві умови політичного контракту можуть бути тільки тоді здійснені, коли громадянин, вступаючи в асоціацію: по перше — дістає стільки від держави, скільки для неї жертвує, по друге — коли зберігає свою свободу, свій суверенітет і свою ініціативу.

Так означений політичний контракт називає Прудон федерацією. Ось її дефініція:

„Федерація (від лат. *foedus*, *-eris*), се-б-то пакт, контракт, договір, конвенція, союз і т. д., це угода, на підставі якої один або кілька шефів родини, одна або кілька громад або дер-

жав зобов'язуються взаємно й рівно, одні супроти других, з огляду на один чи більше особливих предметів, при чім виконання її припадає спеціально і виключно на делегатів федерації“.

За істотну ознаку федеративного контракту уважає Прудон те, що контрагенти (родина, громада, кантон, провінція, держава) зобов'язуються обосторонно та при рівноцінним свідченню застерегти для себе більше прав, свободи, авторитету, власности, як віддають їх. В той спосіб кожда громада, кожда провінція, а разом з тим і кождий нарід має можливість зберегти повну свою свободу.

Контракт федеративний, загально кажучи, має своїм предметом, гварантувати сконфедерованим державам їх суверенітет, їх територію, свободу їх громадян, а також вирівняти різниці між членами в ім'я спільної безпеки та добра.

З цього слідує, що центральна влада у федерації стає звичайним повномочником і виконує підпорядковану функцію. Її декрети обов'язують в окремій сконфедерованій державі тільки тоді, як вона їх прийме.

Зі здійсненням ідеї федерації, яку Прудон уважає найвисшою, до якої може піднятися політичний геній, наступає універсальна рівновага, остаточне вирівнання обох антагоністичних прінципів: авторитету й свободи.

Така в загальних рисах теорія федералізму Прудона, яка здійснюватиметься прогресивно, а ХХ вік, на його думку, буде ерою федерацій.

Цю теорію, яка має становити певну завершену політичну систему анархізму і над якою Прудон, як сам заявляє, працював більше як 25 літ, розвиваючи її в ріжних своїх більших і менших працях, дається кількома реченнями так схарактеризувати: вона еволюційна й реформістська, бо приймає у свою основу поступенний прогресивний, мирний і реформістський розвиток, вона дрібно-буржуазна, бо тільки старається злагодити економічний визиск, а не усуває його зовсім, що може наступити тільки зі знищенням приватної власности, яку одначе Прудон задержує.

Розуміється, ми далекі від того, щоби обезцінювати ідею федералізму автора „Du principe fédératif.“ Ця ідея має перед собою велику будучність. Але її здійснення може наступити, на нашу думку, тільки тоді, коли людськість вийде обновленою після великих соціальних потрясень, які вона неминуче мусить перейти.

Погляньмо тепер, як автор представляв собі практично здійснення свого федеративного принципу.

Про це говорить автор в других частинах своєї праці а також і в інших працях. Його

діалектика й розум не проблискують тут зовсім геніяльністю. Треба одначе зазначити, що він иноді здає собі добре справу зі суперечностей, які приходить ся йому поборювати при практичному розв'язуванню своєї ідеї.

Так пр. говорячи про ідею одної універсальної конфедерації, заявляє Прудон, що Європа ще завелика для одної конфедерації. Вона може творити хіба конфедерацію конфедерацій.

Тому він виступає проти так зв. „Сполучених Держав Європи“, про які вже за його часів досить голосно говорено в Західній Європі, особливо ж у Франції. Під ними загально розуміли союз усіх європейських держав, як великих так і малих, під перманентною президентурою одного конгресу.

При цьому кожда держава зберігала би ту форму правління, яку сама захоче мати. Заступництво на конгресі було б пропорціональним. Прудон цілком слушно каже, що ці Сполучені Держави Європи скоро zdeгенерували би ся в одну європейську державу та що малі держави були б постійно майоризовані великими. „Подібна федерація“, — заявляє він, — „була б нічим иншим, як тільки западнею (un piège) без ніякого зміслу“.

Варто ці слова підчеркнути, бо Прудон не потрафив стати вільним від того самого

закиду, коли йому прийшлося говорити про будову конфедерації на далеко меншому просторі, як Європа. І не міг з цього закиду звільнитися, бо об'єктивні умови за капіталізму мусять з гори звести, на нашу думку, всяку федерацію до западні для слабших народів.

Боротьба Італії за свою національну незалежність і зєднання, дала Прудонові нагоду ще раніше виступити зі загальним пляном практичного здійснення федералізму в Європі, в його книжці „*La fédération et l'unité en Italie*“ (Paris, 1862).

„Європа“, каже він, „складається з двох категорій держав, великих і малих“. Англія, Австрія, Франція, Прусія й Росія — це великі держави, прочі — малі.

Коли Італія об'єднається, то вона стане постою великою державою. Цьому поділові держав, цілком довільно конструує автор, відповідають дві системи: унітарна й федеративна. Пять великих держав, евентуально шість з Італією, представляють першу систему, інші — другу. Держави унітарної системи мають своєю метою поділити між собою всю Європу та більшу частину світа. Їх прінципом є: підчиняти провінції і громади, душити всяку свободу і свободу кожної народности. Це новий рід „імперіялістичного фєвдалізму“.

Систему федеративну представляють знов конфедерація німецька та швайцарська, до яких Прудон додає ще інші, які на його думку в найближшому часі повинні повстати, а то: італійська, скандинавська (Швеція, Норвегія й Данія), цісренська (Бельгія, Голляндія й Люксембург), та дунайська. Ціль держав цієї системи протилежна першій: свобода кожної народности, провінції, громади, одиниці, як найбільша сума життя, активности й незалежности. В цих іменно державах добачує автор прелюдію децентралізації великих держав а в наслідку цього і загальне розоруження.

Після певного вагання, на думку автора, і великі держави самі пристануть до федералізму. А як це станеться, тоді буде здійснена європейська рівновага.

Ця практична конструкція, яка грішить довільністю, досить ілюзійна. Її засадничою хибою є те, що Прудон ідеалізує малі держави, зачисляючи їх до федеративної системи, між тим, коли вони, за виїмком хіба одної Швайцарії, в дійсности унітарні держави, тільки в меншому масштабі.

Все ж таки треба сказати, що досі суперечність у Прудона між його теорією й практикою не так то велика.

Вона різко впадає в очі, коли йому приходить ся говорити про зєдинення Італії.

Ідеологом зєдинення Італії був, як відомо, Мацціні. В його політичних писаннях ця ідея знайшла найкращий вираз. А його приятель Гарібальді поклав собі за ціль свого життя зреалізувати її зі зброєю в руках.

Обидва покладали великі надії на сардинського короля Віктора Емануїла, як на того, що доведе діло зєдинення Італії до успіху. За для цього цей останній ввійшов в порозуміння з цісарем Франції Наполеоном III. Маджента й Сольфєріно, де Італійці та Французи на голову побили Австрію, мали довести до бажаної ціли.

Але Наполеон, даючи поміч Італійцям, мав свою ціль. В 1859, в перемир'ю у Villa franca, він запропонував Італії конфедерацію з Францією під протекцією останньої.

Одначе на це не згодилися ні Мацціні ні Гарібальді.

Наслідком цього було, що Австрія задержала Венецію, що правда, не на довгий час, а римська теократія далі оставала незалежною державою, якій, в додатку, Наполеон дав мілітарну поміч. Мацціні запалав страшенною ненавистю проти Наполеона й Віктора Емануїла, що запропастили діло зєднання Італії. Він кинув свою батьківщину, щоби за границею конспіративним шляхом працювати для неї.

І коли він відси писав, що без Риму й Венеції не має зєдиненої Італії, це дало привід Прудонові до виступу проти Мацціні і Гарібальді.

У ~~якщо~~ ще згаданій книжці він висміяв національний принцип, а саму ідею зєдинення Італії назвав утопією.

Проти цієї ідеї він наводить такі аргументи: По перше, зєдинена Італія, що числила би 26 мільонів населення, означала би конфіскату всіх провінціальних і муніципальних свобод в користь одної вищої влади королівського уряду. По друге, це означало би знищення окремих народностей Італії: Неаполітанців, Роман, Тосканців і Ломбардців.

Ці аргументи старається автор підкріпити ще третім, а саме, що італійська народність, на його думку, це ніщо инче, як абстракція, як фікція, так само, як такою фікцією є французька народність.

Перший аргумент Прудона проти зєдинення Італії треба вважати чисто доктринерським, навіть тоді, коли б він був об'єктивно вірним. Немає найменшого сумніву, що національне буржуазне зєдинення веде до концентрації влади в руках буржуазії, і що Мацціні цього собі й бажав, хоч в республіканській формі.

Прудон одначе бачив в будучности обмежування свобод провінцій і громад у зє-

диненій Італії, а замикав очі на той страшний стан річей, що панував в цілій Італії за його часів.

Чиж Італія до свого зєдинення не була поділена на цілий ряд деспотій? Чиж не сидів в кожному більшому городі або провінції князь, що правив тільки після рецепти Маккіавелі? Чиж в Римі не сидів найобридливіший деспот з тіярою на голові, ганьба італійської свободи? Деж були ті провінціяльні й муніципальні свободи, про які Прудон згадує? Чиж супроти такого стану річей не було раціональним, як бажали Мацціні й Гарібальді, взяти всіх тих князів і королів Італії, своїх і чужих, за карк і раз на завсігди увільнити від їх присутности італійську землю?

Доктрінерство одначе Прудона зникає, коли він говорить позитивно. Він гарячо станув в обороні пляну Наполвона федерації Італії з Францією під протекцією останньої, і тому, що Мацціні та Гарібальді заявилися проти його, не лишає на них ні одної сухої нитки.

Послухаймо, як Прудон боронить цей плян:

„Італія сфедерована, всюди з конституційною свободою, це було би правдивим здійсненням прінципу „в єдности — сила“ (Union fait force).

Устає всяка зависть між городами, устають революції і громадянська війна. Молодий король неаполітанців запишеться разом з

Віктором Емануїлом на листу конституційних королів, папа остає в посіданню своєї держави, він буде приневолений цим рухом уступити, князь Тоскани не буде ставити і тіни опозиції і Італія, зі своїми королями, князями, цісарем і папою, увійде без труда в посідання самої себе і почне правдиву екзистенцію. А який приклад буде цим дано для населення Австрії! Який вплив ідеї на французьку націю! Яка ж сила для революції!“ (*La fédération et l'unité en Italie*. Ст. 31—2).

Доктринерство перейшло тут просто в смішність. Найважніше однак те, що Прудон забув на основну ідею фєдералізму, яка, як ми бачили, рішуче противиться протекції одної держави над другою у фєдерації.

На Прудона посипалися гострі напади з усіх боків. Ніяких епітетів не жалувано для нього. Бельгійська преса добачувала в ньому навіть агента Наполєона.

Це боліло Прудонові і в відповіді на ці напади, він заявив, що виступає проти зєднання Італії, бо „коаліція проти Франції з того часу числитиме на одного члена більше“. „*La coalition contre la France compte désormais un membre de plus*“... А відповідаючи на епітети, він робить характерне признание: „*Oui, je suis par position catholique, clerical, si vous voulez, parce que la France, ma patrie, n'a pas encore cessé de l'être.*“

(Так, я відповідно до становища католик, клерикал, як собі тільки хоче, бо Франція, моя батьківщина, не перестала ще нею бути.)

Признання це для Прудона, на нашу думку, вбійче. Він показав сам, що федералізм у капіталістичному устрою, з його клясовими і національними різницями та перегородами, з його усею психологією крадіжу і рабунку, це ніщо інше, як абсурд, це „западня“, щоб ужити його власного вислову.

Перейдім тепер до його аргументів проти народности. Прудон ніколи не мав ясного розуміння народности. Так пр. з одного боку він каже: „Зі становища фізіологічного не існує ані бельгійська, ані швайцарська народність; це політична асоціація, зложена з двох або навіть трьох різних рас“. І цей погляд зовсім слушний.

Але з другого боку, він зовсім заперечує народність там, де вона була фактом язиково-культурним. Так пр. італійська й французька й загалом народність є для нього фікцією. Натомість існують для нього „народности Італії“ як Неаполітанці, Романи, Тосканці, Ломбардці. І ці „народности“ ставить нарівні з Мадярами, Чехами, Хорватами в Австрії.

Тут очевидне непорозуміння. Прудон підніс італійський діалект до значіння самостій-

ної мови. Бо безперечно, всі ці „італійські народности“, які він вичисляє, балакають від віків на різних діалектах одної й тої самої мови. І дивно, як міг він ігнорувати існування італійської народности, якої мову автор „Божественної Комедії“ підніс до значіння спільного органу культури усіх Італійців*). Так само непорозумінням треба вважати погляд Прудона на французьку народність. Він же сам писав свої твори не на однім із французьких діалектів, а на виробленій віками французькій літературній мові.

Помилкове розуміння народности привело його взагалі і в поодиноких випадках до фальшивих висновків (поборювання національного принципу, ігнорування італійської народности й т. д.)

Але у виступі Прудона проти національного принципу з одного боку і в ігноруванні державної народности з другого, треба шукати чогось, що приносить йому по нині величезну заслугу й славу.

*) Данте начислював за своїх часів 14 італійських діалектів (*vulgaria*). Він ділив їх на 2 групи, східну й західну від гір Апенінських. Послугуючись в своїх писаннях словами, спільними всім діалектам, він підніс цю мову до значіння національної мови письменства й культури італійського народу. Мову „Божественної Комедії“ назвав він сам „*vulgare, illustre, cardinale, aulicum, curiale*“, то є шляхотною й досконалою народньою мовою.

Він ясно бачив, що за його часів національний принцип цинічно викривлювано й то чим далі на схід, тим більше. Він не міг закрити очей на факт, що деякі народи, котрі реклямували свою свободу й незалежність в ім'я національного принципу, рівночасно бажали її будувати на неволі других, слабших народностей. Прудон станув гаряче в обороні всіх поневолених народів.

Так пр. Італійці багато кричали про національний принцип а думали не тільки про Венецію, Трентіно та Трієст, але і про Істрію та Далматію. Так Маляри й Поляки, змагаючи до національної волі й незалежності, теж в ім'я національного принципу, розуміли під ним своє історичне державне право.

Маляри змагали до відбудування історичної Угорщини (краї корони св. Стефана), а Поляки до відновлення історичної Польщі. І це велика була заслуга Прудона, що він мав відвагу виступити проти брехні й лицемірства національного принципу всяких лицарів зпід темної звізди, що, змагаючи до своєї волі й незалежності, держали рівночасно в своїх руках петлю, щоб закинути її на шию інших народів.

Неісторичні народи, найбільш поневолені й забуті, найшли в ньому свого великого оборонця. І де б вони не були, там він заступався за них. В першій мірі він виступив

рішуче в обороні поневолених народів Франції. Ніхто так гостро не виступав проти політики централізму Франції, яку Якобінці за часів великої французької революції довели до віртуозства, що мала на цілі знищення „patois“, се-б-то мов цих народів, як саме Прудон. Не щадячи Французів, він не міг щадити й інші народи, що наслідували їх. Він пристрасно виступив проти Мадяр і особливо проти Поляків.

Цим останнім він присвятив цілий розділ своєї книжки п. з. „*Si les traités de 1815 ont cessé d'exister?*“ (Paris, 1863).

„Я червонітиму за мою країну, коли не знайдеться між нами бодай одна людина, що не запротестувала би проти польських жонглерств“ — з таким найвищим обуренням протестував у ній Прудон проти відбудування Польщі в межах із 1772 р.

Національні відносини на землях бувшої Польщі не були йому докладно відомі. Але він на стільки знав їх, що вповні компетентно міг перед лицем Західної Європи й цивілізованого світу здирати маску брехні й лицемірства польських жонглерів усякої політичної фарби.

„*Mais les Lithuaniens ne sont pas de Polonais! Mais les Ruthènes ne sont pas des Polonais!*“

(Алеж Литовці — це не Поляки! Алеж Українці [Русини] — це теж не Поляки!)

І виступаючи в обороні поневолених народностей старої Польщі, він каже: „Заявляю отже, що в моїй opinіi всі людські раси (слово „раса“ уживає Прудон в значінню „нарід“) мають рівне право на істнування і рівне право на цивілізацію і що це є злочином, претендувати, щоби хоч одну (расу) від неї виключити.“

А далі:

„Всі нації, яке б не було число кожної з них і якої величини не була б їхня територія, належить уважати, як уроженців (*comme indigènes*) тої землі, що її займають, отже як незалежних що до походження та суверенних“ (*Si les traités...*).

Ці слова заслугують тим більше на увагу, коли зважити, що майже під той сам час Лассаль в Німеччині, а раніше Маркс і Енгельс, признавали за неісторичними народами одне тільки право — на асиміляцію.

Мало того. Шляхотне обурення Прудона на польську шляхту за її вікові злочини супроти селянських мас і поневолених Польщею народів доходить до того ступня, що за ці злочини він відмовляє Полякам право до незалежности, чим викликав проти себе з боку останніх чимале обурення. Але становище Прудона в польській справі*) дається

* Думки Прудона про польську справу нині загально забуті, а серед українського громадянства

психологічно зрозуміти: народ, що потеряв свою національну незалежність і бажає її відзискати, одначе побудовану на неволі других народів, не заслугує на право до незалежності!

Тому з вдячністю повинні згадувати всі неісторичні народи, а між ними й Українці, всі, що ломлять нині кайдани національної неволі, Прудона як того, що в Західній Європі перший підніс свій шляхотний голос в їх обороні.

вони зовсім невідомі. Тому вважаємо відповідним за-
знайомити з ними читача.

Він висловив їх у VI. розділі цитованої нами книжки „*Si les traités de 1815 ont cessé d'exister?*“, написаної в 1863 р. Можна мати ріжний погляд на виступ Прудона в польській справі. Можна з ним погожуватися, або ні, але ніхто не може йому одного закинути, а саме, що він, збираючися писати про польську справу, не зазнайомився як найдокладніше з предметом. Прудон сам заявляє: „Два роки я студював усю історію Польщі від V віку до 1863.“ І на підставі цих студій він виробив собі суцільний погляд на польську справу. А те, що думав він про неї, вважав своїм обов'язком прилюдно сказати.

І дійсно, кождий неупереджений читач мусить подивляти, скільки остроумних думок, дуже вірних обсервацій та фактів вмів Прудон підхопити і то в обмежених рамах одного розділу книжки.

Він ставить справу так:

„Чи Поляки мають основу зі становища історії й права народів робити відклик проти поділу Польщі з 1772 р. і домагатися від трибуналу Європи відбудування її?“

На це питання дає він з гори негативну відповідь а обгрунтовує її так:

„Всі нещастя Польщі мають своє джерело в інституції, яка стала її тягарем, почавши ще з X-го віку. Це інституція шляхецька (*l'institution nobiliaire*).“

Прудон застерігається, що йому не ходить „пропусту демонстрацію санкюльотизму“ (республіканізму), бо аристократія була всюди. Кождий нарід мав її. І всюди, почавши від Римлян, а скінчивши хоч би на Англійцях, вона відогравала важну роль в розвитку народу.

Так пр. англійська шляхта, політично вміраюча, не лишила по собі пустку й руїну, але здорову демократію. А в Польщі шляхта була „силою, що розв'язала всі публичні звичаї, була бичем селян і держави. Вона знищила й зруйновала все, що попало під її руки. Після неї остала одна пустка й руїна.“

Відтак робить автор загальний, але дуже добрий, річевий перегляд історії Польщі. Деякі його помічення просто можна подивляти із-за їх вірности та влучности.

„Від смерти останнього Пяста, Казимира III. в 1370 р. — каже він в одному місці — Польща стала торгувати своєю короною, як куртизантка своєю красою.

„Шляхта, що творила виключно польський нарід, покликувала собі на короля протягом 4 століть князів з цілої Європи: литовських, мадярських, французьких, трансильванських, шведських, саксонських.

„Містифікація починалася так: фасциновані титулом короля Польщі, збігалися до неї різні авантюристи з півночі й з полудня, зі сходу й з заходу і починався торг. Як його скінчили, тоді нововибраний король мусів присягати шляхті на так зв. „*pacta conventa*“, се-б-то на привілеї шляхти, що зводили авторитет короля до нуля. Чого отже нарікаєте на трьох автократів, що розібрали, а краще купили Польщу?“

Історія Польщі від самого початку, це один повільний упадок. І в кінці, „що то за народність, що складається з одної тільки шляхти? Ви ніколи не вміли бути Поляками й ви говорите про народність!“

Відтак автор застановляється над внутрішнім, духовим змістом Польщі. Все тут бліхтр і декорація! — каже він. „Все тут побачите на відворот: Всі ідеї фальшиві: маєте тут фальшивих роялістів, фальшивих аристократів, фальшивих демократів, фальшивих католиків, фальшивих протестантів, фальшивих революціонерів як і фальшиву шляхту; вони вірні були одним тільки єзуїтам.“

Переходячи до аграрної справи, автор висловлює такий характерний погляд: „Коли є де на земній кулі який закуток, про який завше можна би сказати, не зі становища трансцедентної критики, але практичної і позитивної, ту істину, що власність — це крадіж, то ним є Польща. Я покликуюся на свідочо генерала Мєрославського.“ І він заявляє, що поділ Польщі був визволенням селян у Польщі.

До того самого висновку приходить він, коли говорить про політику Польщі супроти поневолених нею народів.

В результаті свого критичного огляду польської справи, він заявляє, що „поділ Польщі був в рівній мірі справедливий як і конечний“, цього хотіла „справедливість історії“, як з огляду на працюючі маси Польщі, так і на її народи. „Поділ Польщі в 1772 р. став вихідним пунктом відродження її народів.“

„Отже в чію користь — питає він вкінці — має бути відбудована Польща в її старих межах?“

І так відповідає:

„Це, чого ви хочете нині, як і давніше, як завше, — бо ви ж є шляхтичам! — це є тільки експлуатація й панування. І для цього ви змагаєте вивернути істо-

ричний розвиток... Ви хочете відновити Польщу, але поза умовами новочасного життя.“

Кінчить засудом:

„А l'exemple de vos ancêtres, je vous oppose mon veto de citoyen français: Polonais, le passée, le présent, l'avenir; la liberté, le progrès, le droit; la Revolution et les traités, tous vous condamne. Votre seule gloire désormais est d'accepter votre condamnation.“

(За прикладом ваших предків я закладаю своє вето (протестую) французького громадянина: Поляки! Минулість, теперішність і будучність; свобода, поступ і право; революція й договори, — все вас засуджує. Одна для вас слава буде, коли приймете ваш засуд.)

III. Перший Інтернаціонал і поневолені народи.

Після кровавого здавлення революції в 1848 р., у Західній Європі став швидким темпом розвиватися капіталізм, а в парі з цим і робітничий рух. Протягом 15 літ розвивався він у різних робітничих сектах, які часто себе поборювали й тому сила цього руху була слаба.

Доперва 28 вересня 1864 зійшлися в Лондоні в залі св. Мартина делегати робітників майже всіх народностей Західної Європи на мітинг, та заснували „Міжнародну Асоціацію Робітників“, організацію, відому загально під назвою „І. Інтернаціоналу“.

Цікаво, що у колиски його стояла національна справа. Зібрані робітники виявили горячі свої симпатії в користь незалежності Польщі — було це як раз після здавлення польського повстання в 1863 р. А „Маніфест до робітничої класи“, випрацьований Марксом, проголошений на цьому ж мітингу, об'явив

провідним принципом Асоціації: „Прості закони моралі й права, що повинні нормувати відносини між приватними особами, належить піднести до значіння найвищих законів у відносинах між народами.“

Цікаво далі теж, що Асоціація рахувалась теж з фактом існування державних і недержавних народів і відповідно до цього прийняла в основу організації подвійний принцип: територіальний і національний.

Територіальний принцип знайшов свій вираз в організації „Генеральної Ради М. А. Р.“ §. 3. генеральних статутів Асоціації каже: „Генеральна Рада повинна складатися з робітників, приналежних до різних країн, представлених у Міжнародній Асоціації. Вона має іменувати зпоміж себе, потрібних до ведення діловодства урядовців, президента, касіра, генерального секретаря й кореспондуючих секретарів для різних країн.“

Ця Генеральна Рада творила інтернаціональне звено між секціями поодиноких країн.

Національний принцип знайшов знов свій вираз в організації „національних центральних пунктів робітничих асоціацій“, про які §. 6. генеральних статутів так каже: „Всі секції даної національної мови різних країн мають об'єднуватися в групу, що вибірає свій центральний комітет, якого завданням є „інте-

лектуальний і матеріальний провід національної групи, видавання її центрального органу і посередництво між секціями а Генеральною Радою“.

Так пр. „Центральний Комітет“ групи німецької мови, що об'єднював німецькі секції в Німеччині, Швейцарії й Америці, мав свій осідок у Женеві, де видавав теж свій центральний орган „Der Vorbote“ (Zentralorgan der Sektionsgruppe deutscher Sprache der Internationalen Arbeiterassoziation*), редагований И. Ф. Бекером.

Душею „Міжнародної Робітничої Асоціації“ був її генеральний секретар, К. Маркс. Як людина надзвичайного таланту, а при тім великого й ґрунтового знання та залізної енергії, він користувався в Інтернаціоналі великим авторитетом.

Але помиляв би ся той, хто думав би, що І. Інтернаціонал проводив в цілости його політику та відбивав його думки. Так не було. В його лоні змагалися два світогляди: марксизм і прудонізм.

Прудон, що з захопленням привітав заснування Інтернаціоналу, помер у 1865 р., але його думки були дуже поширені серед робіт-

*) Думка К. Каутського, буцім то І. Інтернац. „був зорганізований по націям (державам), а не народностям“ (гл. його статтю „Народність, нація, нарід“) не відповідає дійсности.

ників романських країн (Франція, французька Швейцарія, Італія й Іспанія).

Вони мали тим більший вплив, коли певну ревізію вніс у них Бакунін, людина великого темпераменту й енергії, ідейний і особистий суперник Маркса на терені I-ого Інтернаціоналу, якого цей останній не легковажив і вважав для себе в високій мірі небезпечним.

Можна сказати, що Марксові удавалося проводити свої думки й політику в Генеральній Раді М. А. Р. на лондонському терені, де він знаходив безоглядний послух, натомість на терені конгресів Інтернаціоналу й на терені його льокальних секцій, політика Маркса була паралізована прудоністами й бакуністами. Це треба мати на увазі, коли хочемо як слід зрозуміти становище I-ого Інтернаціоналу в справі поневолених народів.

Певна річ, що Маркс не міг виступати на інтернаціональному ґрунті в національній справі взагалі, і в справі неісторичних народів зокрема, в дусі статей своїх, міщених в „*Neue Rheinische Zeitung*“ і „*Tribune*“, то є, маючи на увазі головним чином інтереси Німеччини, докладніше сказати, інтереси німецької демократії й революції. Він мусів рахуватися з тереном і новими обставинами. Але всеж таки для мене не має в цьому найменшого сумніву, що і на терені Інтернаціоналу Маркс старався бути Німцем. Це дається

доказати на двох конкретних випадках, в яких приходилося Генеральній Раді М. А. Р. виступити, а то: в справі польській та ірландській.

Маркс (і Енгельс) думав, що „без незалежності Польщі не може бути установлена в Європі ніяка свобода“. Цю думку удавалось йому проводити на мітінгах, устроюваних в Лондоні в користь незалежності Польщі.

Для цієї думки старався він за всяку ціну позискати санкцію конгресу Інтернаціоналу.

Справу польську поставлено Генеральною Радою на порядок дня першого конгресу „Міжнародної Асоціації Робітників“, що відбувся в днях 3. до 9. вересня 1866 в Женеві.

Англійці, Французи й Німці виготовили до порядку дневного конгресу обширні еляборати, в яких мотивовано кожду справу дневного порядку нарад. Їх відчитувано й над ними дебатовано. За основу одначе нарад конгрес рішив взяти еляборат англійської делегації, якого автором був Маркс.

Девята стаття цього еляборату була присвячена справі польській. Наведемо її тут в цілості:

„Про konieczність усунення всякого імперіалістичного впливу Росії в Європі через признання принципів самовизначення народів і відбудування демократичної Польщі.

а) Чому робітники підняли цю справу? По перше тому, що буржуазна кляса, письмен-

менники і агітатори, конспірують, щоб їх (робітників) гнобити, хоча беруть вони під свою охорону всякі народности, навіть Ірляндію. Звідки ця нехіть? Бо аристократія й буржуазія добачують тайно в темній азіатській державі своє останнє пристановище проти поступу робітничої кляси. Цю силу можна дійсно зробити нешкідливою, коли відбудується Польщу на демократичній основі.

б) В сучасному зміненому стані середньої Європи й зокрема Німеччини, є більш як коли небудь потрібним, мати демократичну Польщу; від її існування залежатиме, чи Німеччина буде передною сторожею „святого альянсу“, чи союзником республіканської Франції. Робітничий рух буде постійно гальмований, як не буде розв'язано цю велику європейську справу.

в) З окрема ж є обов'язком німецької робітничої кляси взяти на себе ініціативу, бо Німеччина є співвинною у поділі Польщі“ („Der Vorbote“, 1866, Nr. II).

Ясно в цій резолюції як на долоні, що в першій мірі інтерес Німеччини руководив Марксом, коли він старався провести домагання відбудування Польщі на конгресі Міжнародної Асоціації Робітників. Ясно теж, що він боронить цього домагання не з принципу права кожного народу на незалежність, а

тільки з практичної потреби, то є з огляду на „імперіялізм“ Росії. А щоб німецький інтерес, в ім'я якого реклямує Маркс відбудування Польщі, не впадав надто в очі, він згадує теж, і тільки згадує, і то в заголовку резолюції, про потребу признання принципу самовизначення народів і то єдино з огляду на імперіялізм Росії.

Надзвичайно цікавою є для нас дискусія, яка вивязалась на конгресі після „прочитання резолюції“.

„Der Vorbote“ (№ II, 1866, ст. 165) так її реферує:

„Після прочитання цієї статті встає Фрібур і ставить в імені французької делегації внесок, щоби конгрес не голосував над цією справою, а тільки щоб задовольнився прийняттям заяви, що він гидує деспотизмом всякого рода і в усіх країнах, та що він не входить в замотану справу народностей. Належить, додав він, бажати і домагатися визволення народів в рівній мірі в Росії як і в Польщі, та відкинути стару політику, що протиставляє один нарід другому.“

Хоч становище французького делегата з принципіального боку не видержане — на йому видно вплив Прудона, а саме ігнорування ним національного принципу — всеж таки заява його демаскує політику Маркса в справі польській.

Ще отвертійше висловився в цій справі Дюплей, провідник французьких соціалістів Женеви: „Він бажає, щоби перейти до порядку денного над справою, що могла мати тільки німецький інтерес і приєднується до внеску франц. делегації“ (ibidem).

Дальша дискусія, як згадує „Vorbote“, була горяча і бурлива. Німці й Англійці старалися переперти резолюцію Маркса, а Французи (Франція, Женева, Воод) енергійно обстоювали при своїй декларації.

Тоді член німецької делегації, редактор женевського „Der Vorbote“, Беккер, зголосив таку компромісову резолюцію:

„Міжнародна Асоціація Робітників, ставлячи своїм завданням визволення робітничої класи, ставить рівночасно своїм завданням поборювання всякого деспотизму та здійснення рівноуправління всіх людей і всіх народів. З цього змагання виникає теж і поборювання імперіалістичного впливу Росії та відбудування соціалдемократичної Польщі“ (ibidem ст. 167).

Цей внесок прийняв конгрес одноголосно.

Офіційним коментарем до нього можуть служити отсі слова редактора Беккера, написані ним у статті п. з. „Кінцеві уваги про інтернаціональний конгрес в Женеві“ („Der Vorbote“, № 12, ст. 178):

„Проголошуючи право на самовизначення, рівновартність і рівноправність всіх народів

як ненарушиму основу міжнародної політики, признаючи за кожною народністю всякий належний їй простір для вільного розвитку, не освячуючи ніякої іншої боротьби крім змагання до мира та бажаючи святкувати тільки у збратанню народів тріумф культури, конгрес осудив голосно і енергійно всяку національну перевагу, о скільки вона не полягає на духовій і моральній висшости та о скільки вона не уживає також іншого оружя, окрім інтелектуального.“

Цей вислід дискусії над резолюцією Маркса в польській справі треба вважати його поразкою. Він бажав провести на конгресі резолюцію в користь визволення одного народу і то з тактичних причин, а осягнув те, що конгрес в принципі заявився за визволенням і рівноправністю всіх народностей. Резолюцію і коментар до неї Беккера треба вважати офіційними поглядами I-ого Інтернаціоналу на справу визволення поневолених народів.

Ці погляди не мали нічого спільного з тими поглядами Маркса, Енгельса і Лассаля на неісторичні народи, які ми висше докладно пізнали.

І сам центральний орган німецьких секцій Міжнародної Асоціації Робітників, „Der Vorbote“, не йшов в справі неісторичних народів за оснувачами наукового соціалізму.

„Кожна нація, — читаємо в цьому — повинна очистити свій поріг у себе дома, себ-то перш за все рішити про своє національне завдання, що міститься в політичній свободі в середині і в національній самостійности на вні“ (1866, ч. 2 ст. 170).

„Навіть найменшій народности муситься повсякчасно забезпечити свободне й самостійне існування. Цього вимагає вже логіка буржуазного принципу свободи й поступу“ (1866, ст. 18, в статті „Zur Erklärung unserer Aufgabe“).

Перейдім тепер до ірландської справи:

Маркс дуже цікавився Ірляндцями, може ще в більшій мірі як Поляками і горячо виступав в їх обороні.

При кожній нагоді атакував він дуже гостро англійське правительство за його екстермінаційну політику супроти Ірляндців та публично шельмував англійську робітничу класу за пасивність супроти цієї політики, доказуючи, що англійські робітники тільки тоді визволяться від кайдан своєї буржуазії, коли Ірляндці стануть свободними і коли англійські робітники вважатимуть справу визволення Ірляндії власною справою.

В 1866 р. він гостро виступив в лондонській пресі проти Гледстона за його становище в справі амнесії ірландських Феніїв, домагаючися їх звільнення. В цій справі за

його почином Генеральна Рада М. А. Р. ви-
несла протестуючі резолюції, а конгрес Асо-
ціації в Гаазі з 2. IX. 1871 заявився теж за
його впливом за визволення ірландського
народу.

Безперечно Марксові не можна робити
найменшого закиду за його активну полі-
тику в ірландській справі. Навпаки вона
може заслуговувати з усіх мір тільки на приз-
нання. Але все ж таки ця особлива активність
Маркса в справі визволення Ірландії мусіла
деяким членам Інтернаціоналу, що добре
розумілися на політиці Маркса, впадати
в очі.

Певна річ, що англійські робітники му-
сіли виявляти не аби яке невдоволення з
приводу політики Маркса, бо як не як вони
завсігди виявляли в значній мірі своє заінте-
ресування в посіданню Ірландії Англією. Але
інтересно, що найбільше обурення з приводу
політики Маркса на ґрунті Інтернаціоналу
в справі Ірландії, виявили члени секції Інтер-
націоналу романської Швайцарії, що стояли
тоді під могутнім впливом Бакуніна.

Центральний орган французьких членів
Інтернаціоналу „Egalité“, що був, власне ка-
жучи, органом Бакуніна і „Progrès“, що ви-
ходив в Локл, редагований Джемсом Гійомом,
горячим прихильником Бакуніна, отверто
нападали на Генеральну Раду за те, що вона

взяла під свою контроль Англію та домагалися, щоби в Лондоні засновано англійський центральний комітет, що займавбися англійськими справами, а резолюцію Генеральної Ради в справі арештованих Феніїв назвали відступленням її від своїх функцій, бо не в завданням Генеральної Ради, знайомитися льокальними справами. (Jäck: „Die Internationale“).

Закиди, роблені редакціями „Egalité“ та „Progrès“ Генеральній Раді М. А. Р., згідно Марксові, за її виступи в обороні Феніїв і визволення Ірляндії, треба вважати просто дикими. Знаючи погляди Бакуніна в національній справі, трудно їх навіть зрозуміти. Безперечно тут була закопана собака. Таємниця стає для нас тільки тоді виявленою, коли довідаємося, що в головній мірі руководило Марксом в його виступах в ірландській справі.

Цілим комплексом непорозумінь між Бакуніним та Генеральною Радою М. А. Р. а також нападами „Egalité“ і „Progrès“ на останню за її виступи в ірландській справі, займалася Рада на надзвичайному своєму засіданню з 1. січня 1870 і рішила вислати на адресу Романського Центрального Комітету в Женеві обширного листа, в якому Рада давала вичерпуючу відповідь на всі запитання комітету. Листа було писано Марксом. Нас тут цікавить

тільки той уступ його, що має заголовок „Справа резолюцій Генеральної Ради що до ірландської амнесії“. Ми наведемо його тут в цілости бо він найповніше представляє погляд Маркса на ірландську справу.

Ось він:

„Коли Англія є кріпостю європейського лендлордизму (земельного поміщицтва) і капіталізму, то одиноким пунктом, де можна нанести великий удар офіційній Англії, являється Ірландія.

Перш за все Ірландія є кріпостю англійського лендлордизму. Як упаде він в Ірландії, то мусить він теж упасти в Англії. В Ірландії операція є сто разів легшою, бо економічна боротьба є тут сконцентрована виключно на ґрунті земельної власности, бо ця боротьба є рівночасно національною, бо народ тут є більш революційний і озлоблений, як в Англії. Лендлордизм опирається в Ірландії тільки на англійській армії. В тій хвилі, як буде зірваний примусовий союз між тими двома країнами (Англією і Ірландією), вибухне в Ірландії соціальна революція, хоча правда, в перестарілих формах. Англійський лендлордизм згубить не тільки велике джерело своїх багатств, але теж і найбільшу свою моральну силу, то є, перестане бути представником панування Англії над Ірландією.

З другого боку англійський пролетаріят робить в самій Англії своїх лендлордів незраними, як довго вона удержує свою владу над Ірляндією.

Далі, англійська буржуазія не тільки визискувала ірляндську нужду, щоби через примусову еміграцію бідних Ірляндців понизити становище робітничої класи в Англії, але вона понадто розколола пролетаріят на два ворожі собі табори. Революційний огонь кельтського робітника не єднається з крепкою, але повільною породою Англьосакса. Навпаки, в промислових центрах Англії панує глибоке противенство між ірляндським і англійським пролетарем. Звичайний англійський робітник ненавидить ірляндського як конкурента, що понижує заробітну плату та прожиток. Він відчуває для нього національні та релігійні антипатії.

Він дивиться на його майже так само, як дивилися poor whites (бідні білі) полудневих держав Північної Америки на чорних невольників.

Це противенство між пролетарами Англії буржуазія штучно годує і розбужує. Вона знає, що цей роскіл є правдивою таємницею удержання її влади.

Це противенство повторюється за тим боком Атлантійського Океану. Прогнані Ірляндці зі своєї рідної землі через волів і баранів,

знаходяться разом знова в Сполучених Державах, де становлять поважну і що раз більше зростаючу частину населення. Їх одинокою думкою, їх одинокою пасією є ненависть супроти Англіїців.

Англіїське і американське правительство, то значить кляси, що його репрезентують, годують ці страсти, щоби увіковічити інтернаціональні противенства, які стоять на перешкоді кожному поважному й чесному єднанню між робітничими клясами обох сторін, а наслідком цього і їх спільній еманципації.

Ірляндія є одиноким претекстом для англійського правительства, щоби удержувати велику постійну армію, котру, на випадок потреби, кидають на англійських робітників, як це вже ми бачили, коли вона в Ірляндії претворилася в солдатеську. Вкінці показує нам нині Англія те, що показував старий Рим у великанському масштабі. Нарід, що держить другій нарід в ярмі, кує власні свої кайдани.

Становище Міжнародної Асоціації в ірляндській справі є отже дуже ясне. Її першим завданням є, прискіпити соціяльну революцію в Англії. В цій цілі належить нанести рішачий удар в Ірляндії.

Резолюції Генеральної Ради в справі ірляндської амнесії мають бути вступом до інших резолюцій, які заявляють, що, абстрагуючи від усякої інтернаціональної справед-

ливости, є це передумовою еманціпації англійської робітничої класи, перетворити сучасне примусове зєднання — то є невільництво Ірляндії — в рівний і свободний союз, коли це тільки є можливо — або в повне розділення, коли так бути мусить“ (Die neue Zeit, XX, 2 ст. 477—8).

Читаючи цю статтю Маркса про ірляндську справу, треба перш за все одзначити, що в ній не находимо навіть найменшого сліду впливу історичної теорії Гегеля. Ані одну із відомих нам крітеріїв, які він досі примінював до неісторичних народів (за виїмком Поляків), не зважився Маркс примінити до ірляндської справи.

Аджеж Ірляндці *par excellence* неісторичний нарід, що від віків попав під англійське ярмо. Його національний і культурний розвиток був задержаний. Література, наука, грамотність упали. Ржа насильної асіміляції так пережерла на протязі віків духовий організм Ірляндців, що на них дійсно можна було дивитися, як на руїну. Навіть мову свою затратили, приймаючи англійську. Далі треба сказати, що католицькі Ірляндці відігравали в історії Англії контр-революційну роль, подібно як їх співбрати в Бретанії в історії Франції. Вони підпирали Стюартів.

Вкінці, що найважніше, Англійців у сто разів більше треба вважати „носіями поступу

і цивілізації“ на ірландській землі, як пр. Німців на чеській.

Чим отже пояснити становище Маркса в ірландській справі, що так різко суперечить його поглядам на неісторичні народи?

Це є загадкою, але ми маємо змогу її відгадати. Маркс зробив такий самий виїмок для Ірландців, як зробив для Поляків. Не більше і не менше. Він підходив до ірландської справи так само як і до польської, як Німець, як німецький демократ.

Підтвердження нашого погляду находимо в словах самого Маркса, а іменно в його листі до свого друга д-ра Л. Кугельмана з дня 29. XI. 1869, напечатаного в *Die neue Zeit*, XX₂, ст. 414—415, в якому читаємо:

„Одначе мій виступ в справі амнесії для Ірландців, як також мої пропозиції в Генеральній Раді, щоби передискутувати відношення англійської робітничої класи до Ірландії, та прийняти відтак рішення, мають натурально ще інші цілі як тільки й виключно заступатись за поневолених Ірландців проти їх гнобителів“.

„І не тільки внутрішній соціальний розвиток Англії є гальмований теперішнім відношенням до Ірландії, але також і її загранична політика, політика іменно у відношенню до Росії і Сполучених Держав Америки.“

Маркс ясно здавав собі справу з того, що— Англія звязана Ірландією в своїй заграничній політиці і в першій мірі супроти Росії. Він всю свою публіцистичну діяльність на англійській землі обертав на те, щоби переконати публичну англійську опінію як і англійське правительство, що між Англією і Росією є протилежні інтереси і що Англія заінтересована є в поборюванні Росії і знищенню її впливів в Європі.

Тому він так гостро нападав на Пальмерстона за його русофільську політику. Тому же не щадив Гледстона. А не має найменшого сумніву, що Маркс поборював Росію в Англії, як і всюди инде, не тільки як демократ, але також як Німець, бо Росія в першій мірі загрожувала Німеччині.

Інакше його становище в чеській справі і в справі інших неісторичних народів, му- сіло б бути инше, а саме таке, яке він заняв в справі ірландській.

І, здається, не помиляємося, коли скажемо, що Бакунін, котрий під той час палав просто фанатичною ненавистю до Німеччини і дуже критично дивився на її робітничий рух, умів підглянути німецькі мотиви, що так скажемо, в міжнародній політиці Маркса.

І це було, на мою думку, причиною, чому під впливом Бакуніна французькі секції Інтернаціоналу робили докори Генеральній Раді,

зглядно Марксові, за її виступи в справі Ірландії.

Та які б не були глибші мотиви становища Маркса в ірландській справі — вони мають для нас другорядне значіння — не можемо не підчеркнути, що це становище має велике, першорядне значіння в національній справі.

На прикладі Ірландії дав нам Маркс перший раз класичне пояснення того, що називаємо „правом народу на самовизначення“ і то зі становища інтересів і політики пролетаріату.

Тут у перше, з великою ясністю показав він нам, як на ділі повинна відноситися робітнича класа пануючого народу до визволення поневоленого народу, і яка повинна бути участь її в цих змаганнях. Коротко, на ірландській справі зілюстрував нам Маркс як найвірнійше, яке повинно бути становище соціаліста в справі визволення неісторичних народів.

Це становище прийняла офіційно Генеральна Рада М. А. Р. А разом із загальною резолюцією в національній справі, прийнятій на Женевському Конгресі Асоціації, воно найкраще показує нам, як ставився I-ий Інтернаціонал до справи визволення поневолених народів.

IV. Другий Інтернаціонал і поневолені народи.

1. Кілька слів про німецький соціалізм.

Конгрес Міжнародної Асоціації Робітників в Гаазі з 1871 р. був її останнім. У перше брав в ньому участь Маркс, котрий змобілізував всі свої сили, щоби упоратись зі своїм противником Бакуніном і його прихильниками.

Маркс досягнув свою ціль. Бакуніна, Гійома і других виключено із Асоціації. А виключення це було рівночасно офіційною перемогою марксизму над прудонізмом і бакунізмом на ґрунті Інтернаціоналу.

Була це однак формальна перемога. Повітря I. Інтернаціоналу було густо насичене „духовими субстанціями прудонізму“. Марксизм не опанував його ґрунту.

В Німеччині, де марксизм почасти здобував собі терен, рух робітничий був ще слабкий. Тому після виключення прудоністів і бакуністів з Міжнародної Асоціації Робітників, марксизм не знайшов в собі на стільки мо-

ральної сили й енергії, щоби повести з успіхом дальшу діяльність.

Так, коли при кінці нарад конгресу в Гаазі піднісся Енгельс, і серед загального здивування поставив внесок, щоби осідок Генеральної Ради М. А. Р. перенести з Лондону до Нью-Йорку, а внесок цей прийнято, запечатано цим фактичне існування І. Інтернаціоналу. Після Гааги він не проявляв своєї діяльності.

Відновлення його наступило аж у 1889 р., коли в Парижі зібрались представники соціалістичних партій європейських і позаєвропейських країн, та покликали до життя II-й Інтернаціонал.

Чим він був?

На це питання дає дуже вірну відповідь німецький історик І. Інтернаціоналу, Ёк:

„Німецька соціалдемократія — пише він — стала в цілком визначний спосіб спадкоємницею (I) Інтернаціоналу, так само, як німецькі робітники стали спадкоємцями німецької класичної філософії. Дух старого Інтернаціоналу перейшов на німецьку соціалдемократію, вона стала простолінійним продовженням (I) Інтернаціоналу. Довкола неї утворився новий Інтернаціонал, в якому далі жили постанови конгресів Женевського, Базельського, Гаагського“. (G. Jäck: Die Internationale, ст. 213).

Хто ближше знає історію німецької соціалдемократії і хто уважно застановлявся над позицією, яку заняла вона в II-м Інтернаціоналі, той мусить признати повну слушність висше наведеним словам Єка.

Тільки що до останнього речення, можна мати сумнів. Німецький соціалізм і як теорія (марксизм) і як практичний рух, силою різних обставин і причин завоював собі примат в II. Інтернаціоналі і цей примат задержав аж до упадку, себто до вибуху світової війни (1914).

Про цей примат німецького соціалізму в міжнароднім робітничім руху мріли Маркс і Енгельс. В цьому не було би нічого злого і гідного осуду. Але річ в тому, що він зводив німецький соціалізм на „гегелівські манівці“.

Гегель думав, що абсолютний дух остаточно воплотився в Німеччині, що німецький нарід став його носієм.

Він вважав, що реалізація його субстанції, себто свобода, наступила в пруській державі і тому ідеалізував пруську дійсність за Фрідріха Вільгельма III.

Тому узнавав він тільки одну мораль і право німецького народу, які виникали із факту, що німецький нарід на думку Гегеля став носієм „світового духа“. Духи інших народів були супроти німецького духа безправними.

Маркс і Енгельс відкинули ідеалістичну оболочку історичної теорії Гегеля. Заміняючи „абсолютного духа“ продукційними силами, вони дали нам теорію історичного матеріалізму. Але не дасться заперечити, що односторонньо зрозуміла ця теорія давала вільний простір для виводу аналогічних консеквенцій, які виводив із своєї теорії Гегель.

Конкретно кажучи, Маркс і Енгельс були переконані, що після війни німецько-французької з 1870—71 р. пункт ваги міжнародного робітничого руху перенісся до Німеччини, та що могутній розвиток продукційних сил в ній приведе тут найскорше до здійснення соціалізму.

В цьому, повторяємо, не було би нічого злого. Але річ в тому, що саме інтересам німецького соціалізму підпорядковували вони весь хід річей у Європі.

Покличемося на свідоцтва Енгельса.

Так, пр. коли вибухла війна між Францією і Німеччиною в 1870 р. Маркс і Енгельс усею душею бажали собі побіди останньої, хоч і протестували відтак проти анексії Німеччиною Альзасу й Лотарінгії. Як Енгельс думав про цю війну, це видно найкраще з його листу до Маркса, писаного 15. VIII. 1870 (Briefwechsel zwischen Fr. Engels und K. Marx):

„Переможе (Німеччину) Бадінге (Наполеон III), тоді бонапартизм укріпиться на

цілі роки, а Німеччина гине на роки, може на цілі генерації.

Про самостійний німецький робітничий рух не можна тоді більше мовити, боротьба за повернення національної екзистенції абсорбує тоді все, а в найліпшому випадку стають німецькі робітники тяглом французьких. Коли ж побідить Німеччина, тоді на кожний випадок падає бонапартизм, вічний крикун із-за повернення німецької єдності. Як він буде вкінці побіджений, тоді німецькі робітники можуть організуватися на цілком інший спосіб як досі а саме національний, а французькі робітники, яке б там правитель-ство не прийшло, матимуть напевно вільні-ше поле, як під бонапартизмом. Ціла маса німецького народу всіх клас побачила, що тут ходить про національну екзистенцію в першій лінії і тому зараз пішла на війну.“

Війна принесла Німеччині повну перемогу і велике упокорення Франції. Бісмарк здій-снив діло зєдинення Німеччини, чому Маркс і Енгельс тільки приплеснули.

А французькі мільярди причинилися до буйного економічного підєму Німеччини. Енгельс був переконаний, що здійснення со-ціалізму найперше наступить в Німеччині і з цього виводив певні консеквенції.

Так з приводу повстання Сербів в Даль-матії в 1882 р. писав він до Бернштайна

(лист цитує Мерінг у виданню літературної спадщини Маркса і Енгельса):

„Ми маємо працювати над визволенням західно європейського пролетаріату і цій цілі все інше підпорядкувати. І якими інтересними не були би балканські держави і т. д., коли їх визвольний напір (*Drang*) колідує з інтересами пролетаріату, можу їх собі дарувати. Альзасці тяж угнетені... Коли вони одначе захотіли б на передодні очевидної близької революції спровокувати війну між Францією і Німеччиною, натравити ці два народи знова проти себе і тим самим відложити революцію, то кажу: Стійте-ж! Можете мати тільки терпцю, що європейський пролетаріат. Як він стане вільним, стаєте й ви тоді самі вільними, але до цього часу не стерпимо, щоби ви ставили нам перешкоди в боротьбі пролетаріату.“

Тут, як бачимо, Енгельс говорить про західно європейський пролетаріат і велить всім поневоленим народам мати терпеливість і чекати тільки, аж визволення його зробить і їх вільними. Але в 10 літ пізніше говорить він вже тільки про історичну місію пролетарської Німеччини. Маємо на думці його статтю п. з. „Соціалізм в Німеччині“, поміщену у перше в „*Almanach du Parti Ouvrier pour 1892*“ і передруковану відтак в німецькому перекладі в „*Die Neue Zeit*“ (X, 2). В

ній отверто говорить Енгельс про примат німецького соціалізму. Мова йде з приводу можливості війни між Францією і Німеччиною.

Наведемо найбільш характерні уступи зі статті:

„Франція йдучи рамя в рамя з царем, не може принести Німцям найменшої визвольної ідеї; французького генерала, що говорив би про німецьку республіку, висміяли б в цілій Європі і Америці.“

„Але за офіційною Німеччиною стоїть соціалістична Німеччина, партія, якій приналежить будучність, близька будучність. Коли ця партія прийде до влади, — (Енгельс був переконаний, що станеться це за 10 літ, себто в 1902 р. — В. Л.) — вона не зможе її виконувати, ані задержати, не виправивши кривди, заподіяні другим націям її урядовими попередниками.

Вона приготує відбудування, так ганебно через французьку буржуазію зрадженої Польщі, вона мусітиме поставити північний Шлезвіг і Альзас-Лотарінгію в становище, вільно рішати про свою політичну будучність.

Всі ці питання розв'яжеться отже легко і в близькій будучности, під умовою тільки, що Німеччина буде сама собі полишена. Між соціалістичною Францією і соціалістичною

Німеччиною не може бути ніякого альзас-лотарингського питання, справу полагодиться за одним оборотом руки. Ходить тільки про те, щоби чекати 10 років довше“.

„Як політичні справи нині стоять, можна закласти 10 проти 1, що при першому арматньому вистрілі над Вислою, впадуть французькі армії над Рен.

І тоді бореться Німеччина за свою екзистенцію. Як вона побідить, то не наводить ніде анексійної матерії. На Заході як на Сході надibuє вона тільки на чужомовні провінції, а їх має вона вже більш як досить. Коли ж її побідять, коли вона буде роздавлена між французьким молотом і російським ковадлом, то тратить вона в користь Росії польські провінції, в користь Данії Шлезвіг і весь лівий беріг Рену в користь Франції...

Так розшматована не могла б виконати призначеної її ролі в європейському історичному розвитку“.

„Але ж німецька соц.-дем. партія, дякуючи безнастанним боротьбам і жертвам за 80 років, здобула собі таке становище, як ніяка инша соціалістична партія в світі; це є становище, яке забезпечує їй добуття влади протягом короткого речинця. Соціалістична Німеччина займає найпередовійшу, найпочеснійшу і найвідповідальнійшу позицію; вона має обов'язок удержати цю

позицію супроти кожного напасника аж до останнього мужа.

Коли отже перемога Росіян над Німеччиною означає здушення німецького соціалізму, який же може бути обов'язок німецьких соціалістів супроти такого вигляду? Чи ж мають вони бути пасивними супроти подій, що грозять їм знищенням? Чи ж мають вони без опору здати позицію, за яку взяли відповідальність перед пролетаріатом усього світа?

В жаднім випадку! В інтересі європейської революції з'єднались вони, щоби удержати всі здобуті становища, а не щоби капітулювати, як перед зовнішнім так і перед внутрішнім ворогом. А це можуть вони зробити, поборюючи до останнього Росію і всіх її союзників, ким би вони не були.“

„Мала б отже завойовницька жажда царя і шовіністична нетерплячка французької буржуазії спинити побідний, хоч мирний похід німецьких соціалістів, тоді вони готові — будьте цього певні! — всьому світові доказати, що німецькі пролетарі від сьогодні не є негідними французьких санкюлотів з перед 100 років і що 1893 рік не уступить 1793 р. І коли тоді солдати пана Констан влізуть на німецьку землю, їх привітають словами марселези:

„Quoi, ces cohortes étrangères.

Ferraient la loi dans nos foyers!“

Як бачимо, в статті Енгельса передбачена до подробиць світова війна з 1914 року. В ній теж повно намічена тактика німецької соціалдемократії в цій війні. Її буквально переняли німецькі соціалісти (більшість). Та не це нас тут інтересує. Лист Енгельса до Маркса і Бернштайна та стаття „Соціалізм в Німеччині“ показують нам з найбільшою ясністю, яку роль і місце визначував він Німеччині і німецькому соціалізмові до сповнення. Читаючи статтю „Соціалізм в Німеччині“, ми мимоволі думаємо про Гегеля, а саме про те історичне посланництво, яке він визначував Німеччині і німецькому духові. Зв'язок між Гегелем і Енгельсом просто кидається в очі. Пророцтво Енгельса що до здійснення соціалізму в 1902 р. в Німеччині, не сповнилося, але захоплений вірою в його прихід та дбаючи про примат німецького соціалізму в робітничому рухові світа, він підпорядковував інтересам німецького соціалізму весь хід річей в Європі: Французи і всі поневолені народи! Майте терпець почекати зі своїми національними кривдами і зі своєю неволею ще 10 років, та своєю боротьбою за визволення не перешкаджайте нам здійснити „призначену нам роль в історичному розвитку!“ Та що найцікавійше, на думку Енгельса дезанексія загарбаних насильно Німеччиною чужих територій, це

„розшматовання Німеччини“, і що коли б воно наступило, соціалістична Німеччина не здужала б виконати призначеної їй ролі в історичному європейському розвитку, се-б-то здійснення соціалізму в Німеччині.

Який фатальний вплив мали ці думки Енгельса на німецьку соціалдемократію, про це й не треба говорити. Поляки, Французи й Датчани мали терпеливо чекати, аж в Німеччині не наступить здійснення соціалізму, який після обітниць німецьких соціалдемократів, мав їм принести визволення. Їх змагання до національної волі вважалися ними шовінізмом і крайне шкідливими для німецького соціалізму. Німецька соціалдемократія не тільки помирилась із фактом анексії Німеччини, але заявила за цілостю і неподільністю німецької держави і цього становища боронила завзято навіть в світовій війні. Станувши на такій позиції, вона мовчки мусіла годитись із усею екстермінаційною і асиміляційною політикою німецького правительства супроти Французів, Поляків, Датчан. Словесні їх протести в поодиноких випадках проти цієї політики, мають лише плятонічне значіння. Виходило отже таке: змагання поневолених народів Німеччини до національного визволення, себто до відорвання від Німеччини, уважались німецькими соціалістами шовінізмом і ділом реакційним,

але рівночасно *tacite* вважалась асіміляція цих народів, яка з одного боку була натуральним явищем зросту продукційних сил в Німеччині, а з другого наслідком цілої вирафінованої системи денаціоналізаційної політики німецького правительства, природним історичним процесом, навіть, коли хочете, прогресивним.

В якому глупому становищі мусів супроти цього факту опинитися пролетаріят поневолених народів в Німеччині, легко здогадатися. Але разом з цим виникає питання: коли наступила година здійснення соціалізму, який реалізує повну справедливість супроти кожної, навіть найменшої нації, чи має він санкціонувати поступи насильної асіміляції завойовницького народу в організмі поневоленого народу, чи має він їх вважати як прокляттям минулості і зробити все, щоб їх усунути і таким чином не допустити, щоб між вчора ще пануючими і поневоленими народами а нині свободними і незалежними стояла тінь?

Німецький соціалізм став взірцем для інших великодержавних народів. Його теорія і практика знайшли особливо сліпе наслідування серед Великоросів.

Таким чином II-й Інтернаціонал став фактично доменою Німців. А довкола них заняли місце в ньому соціалісти інших великодер-

жавних народів. Це відбилося і на способі представництва в ньому. Право на його мали не народи, а виключно держави. Одних тільки Польків признано за виїмок. Соціалістичні партії поневолених народів не мали в ньому фактично голосу; вони його могли дістати і то позірно, тільки через соціалістичну партію народу тої держави, в якій доля засудила їх існувати.

2. Право народів на самовизначення.

Часи I. Інтернаціоналу — це доба молодости капіталізму в Західній Європі. Традиції великої французької революції не скрізь завмерли. „Молода Європа“, якої душею був Мацціні, виявляла багато революційного духа. Але загально беручи, кожда національна буржуазія, дійшовши до влади, старалась як найскорше, позбутися всього, що могло нагадувати про її союз з робітниками в спільній боротьбі проти февдалізму і абсолютизму.

Часи II. Інтернаціоналу охоплюють цілком змінену добу в Європі. До кінця XIX ст. — це часи зрілости в розвитку європейського капіталізму, а початки XX ст. — це доба імперіялізму.

Як відомо, на протязі XIX ст. до 1870 р. уконституувалася Західна Європа більш менш на основі національного прінципу. Після 1871 р.

національні рухи не мали вже тут місця. Боротьба між капіталом і працею велася тут безпосередно і незамасковано. Але капіталізм захопив усю Європу. Він бистро розвивався в Австрії, Росії і на Балканах. Ця частина Європи не встигла ще уконститууватися національно.

Тут під деспотизмом кількох монархів пануючих народів стогнали безчисленні народи. Капіталізм означав їх національне пробудження. Розгорілася завзята національна боротьба на всьому просторі східної Європи. Коли І. Інтернаціонал мав розуміння для національних рухів і визвольних змагань поневолених народів, то цього не можна сказати про II. Інтернаціонал, що був під доменею німецької соціалдемократії. В добу ж імперіалізму, якого історія — це один кривавий розбій колоніальних народів — II. Інтернаціонал виявив повну свою безсильність. Але чиж могло бути инакше, коли становище його в Європі супроти поневолених народів було в суті річчї негативним, коли він, в мирному своєму розвитку наскрізь проник опортунізмом, коли його великодержавні секції, вправді не офіційально, виступали за веденням колоніальної політики?

Нашу увагу займе перш за все становище II. Інтернаціоналу до справи поневолених народів.

Цєю справою він тільки раз офіційально займався, а то на лондонському конгресі в 1896 р. на домагання польських соціалістів (П. П. С.).

Вони предложили на цей конгрес резолюцію такого змісту:

„Маючи на увазі, що поневолення одного народу другим може лежати тільки в інтересі капіталістів і деспотів, а є натомість шкідливим для робучого люду в рівній мірі гнобленої народности як і гноблячої; що особливо російський царат, що черпає свої внутрішні сили і своє зовнішнє значіння з поневолення і поділу Польщі, являється постійною небезпекою для розвитку міжнародного робітничого руху, конгрес заявляє:

„що незалежність Польщі являється однаково конечним політичним домаганням для усього міжнароднього робітничого руху, як і для польського пролетаріату.“

Ця резолюція прикривається цілком що до свого змісту з резолюцією Маркса в польській справі, яку предложила англійська делегація на женеvському конгресі I. Інтернаціоналу і яка, як знаємо, там перепала.

Така сама доля стрінула наведену висше резолюцію польських соціалістів на лондонському конгресі. Заки про це будемо говорити, не можемо поминути мовчки тої широкої дискусії з приводу польської справи,

яку зведено в міжнародній соціалістичній пресі перед лондонським конгресом, коли стала відома зголошена на його польська резолюція. З її ходом ми повинні о стільки зазнайомитися, о скільки це нам допоможе ближше висвітлити становище II. Інтернаціоналу, зглядно головних державних його секцій, до справи визволення поневолених народів.

Польські соціалісти, домагаючися від Інтернаціоналу виїмкового і протекційного трактування польської справи, мали за собою авторитет Маркса і Енгельса.

Справедливо піднесли і Роза Люксембург, котра поборювала гостро постулят незалежної Польщі в імені Соціал-Демократії Королівства Польського (С. Д. К. П.) і К. Каутський, котрий в своїй статті п. з. „*Finis Poloniae?*“ (Die Neue Zeit, XIV, 2) взявся боронити домагання П. П. С., що міжнародне становище Польщі, як і її внутрішні умови існування є нині, се-б-то в добі зрілості капіталізму, цілком інші, як це було за часів I. Інтернаціоналу, коли справу Польщі боронили Маркс і Енгельс.

Тоді революційна Польща стояла чоло в чоло проти царату, „жандарма Європи“, що загрожував західно європейській демократії. В Росії не було тоді ні одної класи, що репрезентувала би революцію.

Там все „благоденствувало“. Тому західно європейська демократія і особливо Маркс і Енгельс, бачучи угразу царату демократії і в першій мірі німецькій, уважали, що відбудування Польщі є konieczністю.

За той час одначе виріс в Росії її пролетаріят, що виповів царатові боротьбу на життя і смерть. За I. Інтернаціоналу революцію репрезентувала Варшава, за другого центр її перенісся в Петербург.

З цього факту мусіло виникати одно, а саме, що домагання незалежної Польщі могло ставитися перед форум Інтернаціоналу тільки паралельно з домаганням національної незалежності інших народів, завойованих царатом, при скоординованій боротьбі цих народів з великоруським революційним пролетаріятom. До такого одначе логічного висновку речники П. П. С. не могли прийти, станувши на тому становищі, що польський нарід, як „вибраний“ нарід, має право на виїмкове і упривілейоване трактування Інтернаціоналом. Розуміється Інтернаціонал не міг прийняти таку точку погляду.

Але далі шляхи між Розою Люксембург і К. Каутським цілком розійшлись.

Перша виступила засадничо проти відбудування Польщі, мотивучи своє становище виключно аргументами економічної природи.

„Політична фізіономія буржуазії в Польщі є, як всюди взагалі, найвірнішим відбиттям інтересів капіталізму в краю. Як перекладемо це політичне явище вірности польських пануючих клас супроти правительств у всіх трьох заборах на мову їхніх матеріальних інтересів, то дійдемо до кінцевого внеску, що об'єднання польських земель не лежить в інтересі їх економічного розвитку, якого персоніфікацією є саме польська буржуазія.

...Економічний розвиток Польщі веде до стоплення кожної частини Польщі з її відносною заборчою державою. В той спосіб відбудування Польщі не тільки не є результатом її суспільного розвитку, але навпаки, знаходиться з ним у виразній суперечности. („Нові течії в польськiм соц. руху в Німеччині і Австрії“. *Die Neue Zeit*, XIV, 2).

Тенденції капіталістичного розвитку в Польщі ведуть за собою економічне втілення її до російської держави. Є це об'єктивний, історичний процес, що не є залежним ані від волі одиниць, ані від волі якої небудь партії, і котрий в першій мірі є вислідом умов продукції та обміну в Польщі“ („Соціал-патріотизм в Польщі“, „*Die Neue Zeit*“, XIV, 2).

Автор заявляє, що „змагання до відбудування Польщі є супроти капіталістичного розвитку Польщі безнадійною утопією. Від-

будування ж польської капіталістичної держави не лежить в інтересі польського пролетаріату, а її відбудування, як класової держави, доперва після соціальної революції, є нонсенсом, бо національне визволення Польщі після цієї революції є само собою зрозуміле“ (ibidem).

Резолюція П. П. С. в користь відбудування Польщі „хоче усунути анексію, себто явище, що лежить в суті капіталізму“ (ibidem.)

„Вкінці прийняття польського домагання до програми міжнародного пролетаріату вивело би перед його форум цілий ряд аналогічних національних питань, як визволення Чехії, Ірляндії, знесення анексії Альзасу і Лотарінгії“ (ibidem).

Цих кілька цитатів вистарчить вповні для пізнання становища Рози Люксембург в справі польській і національній взагалі. Воно може служити як відражаючий приклад, до чого можна звести економічну науку Маркса, зрозумівши її, що так скажемо, по гегелівськи.

Бо Рози Люксембург теорія так зв. „*organicznego wcielenia*“, що велить робітникам йти на сліпо і без опору туди, куди веде не об'єктивний розвиток капіталізму (він веде скрізь до національної держави і соціалізму), але куди стараються повести його представники капіталу великодержавних націй (під

бої, анексії, асиміляція), цей чистий „економізм“, що узгляднює виключно один бік тенденції капіталістичного розвитку, а іменно експлуатаційний і асиміляційний, а заплющує очі на другий, еманципаційний, що будить у всіх поневолених (кляси, народи) свідомість їх інтересів, ця теорія — це наскрізь реакційна ідеологія.

На її реакційність зразу ж звернув увагу Кавтський:

„Напря́м Розі Люксембург, домагаючися від пролетаріату, щоби він не тільки вирікся національної незалежності, то є ґрунту, на якому єдино може він дійти до розвитку своїх сил, але щоби навіть поборював усе, що становить крок далі на шляху до незалежності, цей напрям остає вправді зовсім забезпеченим від дрібноміщанського націоналізму, але впадає за те в протилежну, далеко більшу небезпеку: підпирання інтересів гнобителів Польщі“. („Finis Poloniae?“)

На диво одначе, Роза Люксембург робить із своєї теорії практичний висновок, нелогічний і суперечний суті і духові її.

Коли буржуазний асимілятор поневоленого народу (мадярон, *gente Ruthenus natione Polonus*, Малорос і т. д.) в ім'я своїх економічних інтересів, дається свідомо тягти за вуха асиміляційним тенденціям капіталізму, то він „чесний з собою“, він поступає наскрізь льо-

гічно і ні на йоту собі не суперечить, коли не тільки не хоче знати про ніякі національні домагання народу, який він покинув, але свідомо поборює ці домагання, бо його одиноким економічним і політичним домаганням є повне злиття з державним, пануючим народом.

Коли ж соціалістичний асимілятор поневоленого народу стоїть на становищі „стоплення“ завойованої країни із заборчою державою, себто асиміляції поневоленого народу з пануючим, бо до цього веде, на його думку, капіталістичний розвиток, і велить пролетарітові „в змаганнях своїх обома ногами стояти на ґрунті цього розвитку“ („Соціалпатріотизм в Польщі“), а рівночасно підносить домагання для цього ж пролетаріату „національної автономії“, — то це нелогічність, це суперечення собі самому, це уступка еманципаційним тенденціям капіталістичного розвитку, які Роза Люксембург цілком ігнорує.

З точки погляду „економізму“ політика не може суперечити економіці. Коли хтось каже: „Я як Поляк, що насильно понав під ярмо Німеччини, економічно стаю Німцем, бо так хоче капіталістичний розвиток в Німеччині“, то консеквентно мусить сказати: „Не тільки вирікаюсь незалежності Польщі і це домагання поборюю, бо тільки таким способом не стану проти капіталістичного розвитку —,

але плюю на всякі інші національні домагання, отже і на національну автономію, бо економічний розвиток веде до того, щоби я, Поляк, став Німцем.“

Проти цієї аргументації Рози Люксембург виступив дуже рішуче Каутський.

Відмовляючи в статті „*Finis Poloniae*?“ міжнародне і виїмкове значіння польській справі, він уважає справу відбудування Польщі домашньою справою Поляків і польських соціалістів, та визнає необхідність цього постуляту в їх програмі та практичну можливість його здійснення.

На аргумент Р. Люксембург, що цей постулат в сучасному устрою не дасться здійснити, Каутський відповідає, що цей аргумент полягає „на дивному незрозумінню суті соціалістичної програми. Наші практичні домагання, чи то будуть „постуляти“, виразно сформуловані в програмі, чи акцентовані тільки мовчазно, не міряються тим, чи дадуться вони здійснити при існуючому устосункуванню сил, але після того, чи дадуться вони погодити з існуючим устроєм суспільним і чи їх реалізація є в стані улегшити і підперти класову боротьбу пролетаріату та промостити йому шлях до політичної влади.

На хвилеве устосункування сил не звертаємо при цьому жадної уваги. Програма соціалдемократії не укладається на момент,

вона повинна вистарчати на всі евентуальности в сучасному устрою... Програма повинна показувати, чого домагаємося від сучасного суспільства або держави, а не те, чого від них очікуємо“ (ibidem).

Своє твердження доказує Каутський на конкретному прикладі. Так пр. в програмі німецької соціалдемократії є постулат республіки. „Німецька республіка не є ані на волос близша і легша до осягнення, як вільна Польща. А одначе Р. Л. не возьме з цієї причини за зле німецькому соціалдемократові, що він є республіканцем. Що є слушним у відношенню до Німців, це уходить і для Поляків“ (ibidem).

На другий аргумент Р. Л., що домагання незалежної Польщі не означає нічого иншого, як змагання до протиділання економічному розвитку, що спричинює „organiczne wcielenie“ відносних частин Польщі до Росії, Каутський відповідає, що „не має сумніву, що розвиток цей причинився дуже до ослаблення національної сили Польщі під російським забором, але звідци до переконання, що незалежна Польща є з цієї причини рішучо справою похованою аж до побіди пролетаріату, це крок за далекий“.

„Перш за все — підчеркує він — мусимо їй відповісти, що ця тенденція, яка їй видається постійною, є тільки перехідною фазою,

на котрій незабаром так само мало можна буде будувати, як на традиціях старої, шляхецької Польщі“ (ibidem).

І тут Каутський переходить поодинокі польські суспільні верстви (капіталістів, дрібне міщанство, інтелігенцію, селянство, робітників) і виказує, як помалу доходять вони до зрозуміння, що „єдність Польщі з Росією видається їм вкінці не до винесення“ і як вони переймаються всі справою незалежності Польщі.

„І як внутрішній розвиток Польщі, так і розвиток її оточення не відсуває національної польської держави до будучої соціалістичної держави.

Поминаємо вже „світову війну“, яка часто приймає неочікуваний оборот, а хочемо тільки взяти в рахунок цей фактор, якого успішність дається легше вирахувати.

Ні одна європейська держава не є так близька політичної революції як Росія. Але революція ця не може наступити без воскресення польської справи, що чекає на своє порішення не доперва в пролетарській державі, але вже в сучасній класовій державі.

Безцільним було би ломати собі голову над тим, що дало би ся досягнути при подібних революційних вибухах, чи відразу єдність Польщі, чи лише підготовчий крок в

цьому напрямі, чи конгресова Польща стане вже тоді самостійною державою, чи її відношення до Росії уформується на взірець Норвегії до Швеції, Угорщини до Австрії або Хорватії до Угорщини.

Це залежатиме від обставин, від сили, яку здобуде до цього часу національний рух, від сил, які розвине революція в Росії в користь або некористь самостійності Польщі — все те фактори, що з гори ніяк вирахувати не можна. Але ходять нам не о те, а о доказ, що вже в рамках сучасного суспільства, в будучности, що можна схопити оком, назалежність Польщі може статися справою дуже практичної політики, і що тому польський пролетаріят має всі причини зайняти означене становище супроти неї і не збувати її злегка вказуванням на цей великий крах, що сам усе доведе до порядку... А коли вже (польський) пролетаріят раз займається польською справою, то рішуче не може поступити инакше, як тільки висказатися в користь незалежної Польщі і тим самим узнавати підпертя кожного кроку, який вже нині можна зробити в цьому напрямі, о скільки він взагалі не перечить класовим інтересам міжнародного пролетаріату“ (ibidem).

Життя признало повну слушність позиції Каутського в польській справі, а нато-

мість закило собі немилосердно з теорії „organicznego wcielenia“ Рози Люксембург і тов*).

Але мусимо зазначити, що Каутський, який дав таку знамениту аргументацію в користь незалежності Польщі, а посередно в користь національної незалежності кожного іншого поневоленого народу, цю аргументацію відносив тільки до Польщі. Інші національні справи він цілком ігнорував. Так напр. справу чеської держави вважав він просто „реакційною мрією“ і т. д.**).

З другого боку, боронячи справу незалежності Польщі він став серед німецьких с. д. майже білим круком. Вони всі пішли в польській справі за Розою Люксембург. Сліпо за

*) Незалежність Польщі відбудовано в світовій війні. Тут виявилася вся короткозорість Р. Люксембург, яка ігнорувала європейські конфлікти, як фактор визволення поневолених народів. Понизше пророцтво національного генія Поляків, А. Міцкевича, з якого собі Р. Л. кпила, знайшло в світовій війні просто буквальне здійснення:

. Gdy wielki wielkiego

Będzie dusić, my duśmy mniejszych, każdy swego,
Z góry i dołu, wielec wielkich, małych mali,
Jak zaczniesz ciąć, tak całe szelmstwo się zwali
I tak zakwitnie szczęście i Rzeczpospolita.

**) Ще в 1917 р. йому не ясно було, чи Українці (Kleinrussen) стануть окремою народністю, чи зіллються з Великоросами.

нею пішов Франц Мерінг*). А навіть сам Каутський в своїй статті п. з. „Allerhand Revolutionäres“ (N. Z. XXII, 2) значно підпав під вплив офіційного погляду німецької с. д. на польську справу.

З німецькими соціялістами зсолідаризувалися в польській справі і російські. Так в редакційній статті „Іскри“ з 15. VII. 1903, п. з. „Національна справа в нашій програмі“ читаємо:

„Підписуємося вповні під висновком Мерінга — який ми низше навели. Завважаємо тільки, що висновок цей остане абсолютно вірним навіть і в тому випадку, коли в аргументації не підемо так далеко, як Мерінг...

Не має сумніву, що відбудування Польщі перед знесенням капіталізму є в найвисшому ступні неймовірним, але не можна сказати, що є воно абсолютно неможливе... І російська соціалдемократія не вяже собі рук.

Вона рахується з усіма можливими, навіть з усіма імагінованими комбінаціями, став-

*) „Інтереси (робітничої) класи вимагають з konieczности, щоби польські робітники у всіх трьох державах, що поділили між собою Польщу, безумовно боролися рука в руку зі своїми класовими товаришами. Минули часи, коли буржуазна революція могла збудувати незалежну Польщу: нині відбудування Польщі є можливе тільки через соціальну революцію, в котрій новочасний пролетаріят знищить одночасно власні свої кайдани“.

лячи в своєму програмі право народности на самовизначення.“

А далі в тій самій статті:

„Розбиття Росії, до чого змагає П. П. С., отже відмінно від нашої мети, якою є повалення абсолютизму, є і остане пустою фразою, доки економічний розвиток буде що раз більше сплочував різні часті одної політичної цілості.“

Після з'ясування точки погляду німецької і російської соціалдемократії на польську справу, можемо коротко справитися із офіційним становищем II-го Інтернаціоналу в справі визволення поневолених народів.

Міжнародний соціалістичний конгрес в Лондоні з 1896 р. цілком слушно відкинув резолюцію П. П. С., та прийняв слідуючу:

„Конгрес заявляє за повним правом кожного народу на самовизначення і висказує свою симпатію робітникам кожної країни, що терпить тепер мілітарний, національний, або всякий инший гніт; конгрес взиває робітників всіх країн, щоби вступали до рядів класово-освідомлених робітників усього світу для спільної боротьби за знесення міжнародного капіталізму та здійснення цілей міжнародної соціалдемократії.“

Принципове значіння цієї директиви міжнародного соціалістичного конгресу — ніяке. В устах велико-державних секцій II-го Інтер-

націоналу, а головню німецької і російської, яких голос на конгресі був міродайним і рішачим, слова „право кожного народу на самовизначення“ стає фразою, яка нікого до нічого не зобов'язувала. Ці слова могла собі пояснювати кожда державна секція в довільний і найбільш лицемірний спосіб, як пр. робила це російська соціалдемократія (Искра).

Доперва тоді мали б вони реальне значіння, коли б —

1) зроблено різницю між народами пануючими (державними) і поневоленими (недержавними),

2) визнано за кожним поневоленим народом право на самовизначення, то є, визнано абсолютне право його на відділення від пануючого (державного) народу, і вкінці

3) осуджено як шовінізм кожний крок робітників пануючого народу, що мав би на цілі перешкодити поневоленому народові самовизначити себе.

Та чи міг дозволити собі II-й Інтернаціонал на таку конкретизацію слів — „право кожного народу на самовизначення“?

Ні! Бо всі його великодержавні секції мусіли б піти проти самих себе, мусіли б осудити свою політику і своє становище в справі поневолених народів.

На це вони не зважилися і тому по адвокатоцьки прикрили це своє становище в

справі поневолених народів загальною фразою, пустою і нікого до нічого не зобов'язуючою.

З цього погляду резолюція в справі поневолених народів, принята на женеvському конгресі Міжнародної Асоціації, стоїть о ціле небо висше від резолюції лондонського конгресу.

Там принаймні говориться про „рівноправність всіх людей і народів“ як завдання міжнародного пролетаріату, що означає не що инше, як повне право кожного поневоленого народу на вільний розвиток і політичну незалежність.

Становище II-го Інтернаціоналу до справи визволення поневолених народів мусіло викликати у взаїмних відносинах соціалістів пануючих і поневолених народів нещирість, недовіря, а часто й гостру боротьбу.

І чиж диво, що цей пишний будинок, який зовемо „II-им Інтернаціоналом“, в якому не було теплої, світлої і сердечної атмосфери, що одушевляла б всіх без різниці, а суха атмосфера адвокацької канцелярії та, черствого егоїзму, чиж диво, що цей будинок при першій нагоді, коли солідарність і спільна боротьба за здійснення соціалізму була виставлена на огневу пробу, розпався як хатка з картону?

V. Ціммервальд і поневолені народи.

В крові і болоті світової війни упав II. Інтернаціонал.

За першим гарматнім вистрілом над Вислою і Реном капітулювали всі соціалістичні партії великих держав перед своїми правительствами.

Яка цьому найглибша причина?

Всі великі європейські держави, які в конкуренційній боротьбі за поділ світа поділились на два ворожі табори, були збудовані на анексіях, то є на насильному поневоленню слабших народів. Як ми бачили, II. Інтернаціонал фактично примирився з анексіями минулості. Кожда соціалістична партія великої держави, оправдуючи анексії, як явище, що виникає із суті капіталізму, станула на становищі цілості і неподільності своєї держави. Соціалісти Німеччини, Росії, Англії, Франції і т. д. всі (за зникаючими виїмками) були що до цього одної думки.

Кожде змагання анектованого народу до відділення від держави пануючого народу, вважалось її соціялістами як націоналізм, шовінізм, дрібноміщанство, як злочин проти соціялізму.

Міжнародний реформізм (бернштаїнізм) отверто признавав право великих держав на колонії.

Ортодоксальні Кунови й Ленші, покликуючися підчас світової війни цілком справедливо на Маркса і Енгельса, отверто не признавали за неісторичними народами права на самостійне політичне існування.

І розуміється, хто каже А, мусить казати й Б.

Коли соціялісти великих держав станули на становищі анексій минулості, принаймні з ними примирились і не допускали за ніяку ціну дезанексій в капіталістичному ще устрою, то силою цього самого факту, вони вже були в полоні своїх буржуазій і правительств, та, логічно, так чи инакше, мусіли признавати й анексії в будучности, і вони не могли мати в собі моральної сили опертися своїм правительствам і буржуазії, коли ці загналися в нові анексійні авантюри.

Прийшла світова війна, котру соціялісти від яких 50 років з усею докладністю передбачували. Великі держави, узброєні від ніг до голови, кинулися на себе.

А кожда з них з виразною або замаскованою ціллю: за нові підбої! за нові анексії! Але де два противники б'ються, там завсїгди істнує небезпека, що один з них буде побіджений. А ця небезпека істнує для обох зарівно. Таким чином світова війна загрожила цілості і неподільності кожній воюючій державі обох коаліцій.

І чиж могли соціялісти цих держав, що завсїгди стояли на становищі цілості і неподільності своїх держав, в моменті, коли їх цілість і неподільність стала загроженою так, як ніколи досі, не боронити її?

Чиж могли вони не йти разом зі своїми правительствами, у яких віддавна були в полоні?

Де починалася оборона, а де напад і навпаки, для кожної із воюючих держав, про це абсолютно нічого рішучого сказати не можна. Більш правдою буде, коли сказати, що для кожної держави оборона і напад були нероздільними, що кожда з них рівночасно і нападала і боронилася. Але *pro foro publico* кожда держава робила вид, що тільки борониться.

І як би на даний знак, соціялісти всіх воюючих держав закричали одним голосом:

„Отчизна в небезпеці!“

І цілком природна річ, що чим більше яка держава мала на своїй політичній совісті

анексій і рабунків, тим сильніше кричали її соціялісти про оборону своєї загроженої держави. Безперечно, що першу скрипку в цьому надзвичайному і дуже інтересному концерті вів не хто інший як пок. Плеханов.

„Отчизна в небезпеці!“

Це значить: соціялісти великих воюючих держав пішли своїм буржуазіям і правительствам з одного боку помагати боронити і закріплювати старі анексії, а з другого грабити нові народи і краї, себто здобувати нові анексії.

Так упав П. Інтернаціонал.

Та не все в ньому скапітулювало перед буржуазією і правительствами. В соціялістичному руху кожної великої держави знайшлися невеличкі групи, що відчували ганебне становище робітничої кляси, в яке вона попала, заключивши з посідаючими клясами громадянський мир. Це їх боліло. І ці саме групи поклали між собою метою відродити Інтернаціонал.

Спробою цього треба вважати „Ціммервальд“ і „Кинталь“.

Це дві конференції лівих соціялістичних груп різних держав, з яких одна відбулася 5—8. жовтня 1915. в швайцарській місцевості Ціммервальд, а друга 24—30. квітня 1916. в Кинталь. Цю спробу відбудування Інтернаціоналу називають загально „Ціммервальдом“.

Треба признати, що Ціммервальд відіграв в соціалістичному рухові підчас світової війни не маловажну роль. Прінципи, проголошені ним, знайшли досить широкий відгук і тому ми повинні присвятити йому увагу о стільки, о скільки він нас може тут інтересувати.

Як же поставилися обі міжнародні соціалістичні конференції до справи визволення поневолених народів?

Характерно для конференції в Ціммервальді, що її учасники в резолюції „симпатії жертвам війни“, висказуючи почуття найглибшої симпатії безчисленним жертвам війни, польському і бельгійському народові, переслідуючим Євреям і Вірменам, міліонам людей, що повинні були винести безчисленні терпіння і нечувані страхіття, зовсім забули про Українців, той нарід, який в перших роках війни витерпів більше, як котрий небудь инший і про що було загально відомо в цивілізованому світі.

Вже цей перший крок Ціммервальду будь що будь в національній справі являється симптомом.

Уступ маніфесту конференції „До пролетарів Європи“, де вона могла означити становище до справи визволення поневолених народів, звучить:

„Боротьба за мир — це боротьба за свободу, за братство народів, за соціалізм. Є конеч-

ним, почати боротьбу за мир без анексій і контрибуцій. Такий мир, можливий тільки при осудженню всяких помислів про насильство над правами і свободами народів.

Окупація цілих країн, або їх віддільних частей не повинна вести до насильного прилучення. Ніяких анексій, ні явних, ні скритих, ніяких насильних економічних прилучень, які наслідком неминуче звязаного з ними політичного безправства, носять ще більш нестерпний характер. Самовизначення народів повинно стати непохитною основою національних відносин“.

Бліді, загальні і оклепані II. Інтернаціоналом фрази без змісту і якого небудь значіння!

Бо що значать слова „мир без анексій“, за якими криється єдино конкретний зміст?

Нічого иншого, як удержання *status quo ante*, то є стан зперед війни, то є удержання цілості і неподільності європейських держав з усіма їх старими анексіями.

Колись Маркс безпощадно викпив принцип *status quo*. В „*Die orientalische Frage*“, (Rjasanoff: *Gesammelte Schriften von Marx und Engels*, I, S. 145) він писав:

„Імпотенція легітимістичної, монархічної системи правління містилася завсігди від часів першої французької революції в однім реченню: удержати *status quo*.“

В цій загальній згідности, полишити річи так, як вони склались через припадок, міститься свідоцтво убожества, міститься самопризнання правлячих сил, що вони є цілком неспосібні, бути сподвижниками поступу або цивілізації“.

В такуж імпотенцію думки попали учасники ціммервальдської конференції. Виступаючи за *status quo ante* в хвилі, коли все кричало проти цього *status quo*, виставили вони собі як найгірше свідоцтво убожества.

Конкретніше з приводу визволення поневолених народів висловилася кинтальська конференція.

В її резолюції про відношення пролетаріату до справи мира, прийнятій одноголосно всіми членами, читаємо:

„В своїй революційній масовій боротьбі за соціалізм і разом з тим за визволення людськості від бича мілітаризму та війни, пролетаріат повинен боротися проти всяких стремлінь до анексій з боку воюючих держав.

Так само повинен він бути проти всяких спроб збудування, — під брехливим претекстом визволення поневолених народів — позірно незалежних, а на ділі не спосібних до життя, держав. Пролетаріат бореться з анексіями не тому, що уважає географічну карту світа в тому вигляді, як вона існує.

вала до війни, відповідаючою інтересам народів і тому — не підпадаючою зміні.

Сам соціалізм змагає усунути всякий національний гніт, шляхом економічного і політичного об'єднання народів на демократичних принципах, що нездійсниме в рамках капіталістичних державних границь.

Анексії, в якій би формі вони не відбувалися, якраз утрудняють досягнення цієї цілі тому, що насильне розчленення націй, їх самовільний розділ і приєднання до чужих держав, погіршують умови пролетарської боротьби.

До того часу, доки соціалізм не здійснив свободу і рівноправність всіх націй, являється для пролетаріату обов'язком енергійно боротися шляхом класової боротьби проти всякого національного гніту, противитися насильству над слабшими націями, вимагати охорони національних меншостей і автономії націй на основі повної демократії.

В суті річи резолюція нічим не різниться принципово від становища циммервальдського маніфесту в справі поневолених народів. І тому все, що ми сказали з цього приводу, належить тут тільки повторити.

Але в кінтальській резолюції є дві подробиці, на яких ми мусимо зупинитися.

Соціалісти, зібрані на кінтальській конференції, переважно великодержавних на-

цій, вважали відповідним, отверто виступити „проти всяких спроб збудування позірно незалежних, а на ділі не спосібних до життя держав.“

Що промовляє до нас із цих слів резолюції?

Нічого більше, як жура соціалістів великодержавних націй — а вони і на циммервальдській та кинтальській конференціях мали рішачий голос! — за цілість і неподільність своїх держав, побудованих на анексіях, як страх, що в цій війні анектовані народи можуть скористати з нагоди та знівечити старі анексії. І ця жура та страх прикривається по єзуїтськи заявою, що нові держави будуть позірно незалежні та не спосібні до життя.

Підчеркуємо, по єзуїтськи. Бо тільки тоді можна б повірити в щирість слів резолюції, коли б соціалісти великодержавних націй, зібрані на кинтальській конференції, заявили без застережень за сейчасовим визволенням всіх поневолених народів, то є за правом на сейчасове відділення кожного поневоленого народу від держави пануючого народу.

Але питаємо, чи дійсно під брехливим претекстом визволення народів збудовані нові держави рішучо мали б бути неспосібні до життя?

Досвід вчить нас що інше, а досвід є для нас рішачим. Возьмім для прикладу збудування в ХІХ ст. нових держав на балканському півострові, що повстали наслідком визволення балканських народів з під турецького ярма.

Фактом є, що Греки, Серби, Болгари і Румуни визволились при помочи чужих держав, і в першій мірі — Росії. Всі ті держави були дійсно довго „позірно незалежні“. Чи тому треба було бути проти цих держав? Чи тому треба було бути, щоби всі ті народи оставали в ярмі отоманської імперії аж до перемоги в ній соціалізму?

Ніхто не сміє нині таке казати! І, чи ж з другого боку балканські держави показали себе неспосібними до життя? Навряд чи знайдеться той, хто міг би це твердити!

Як відомо, в цій світовій війні кожда із воюючих великих держав, а у всіх їх стогнуть поневолені народи, в чисто егоїстичних інтересах, старалася атакувати в нутрі свого противника, проголошуючи клич „визволення поневолених народів“. Навіть царська Росія, ця монструальна держава, що закула у себе в кайдани яку сотню народів, і вона посміла відкликнутися до цього клича, шахуючи Турцію, Австрію і Німеччину.

Чи ж, коли б із цього суперництва двох противників скористав третій, себто понево-

лені народи, а в результаті війни повстали б нові національні держави, допустім навіть, „позірно незалежні“, чи ж соціялісти можуть бути проти них? І чи ж може боліти їх голова за те, що це будуть держави „неспосібні до життя“, коли їх зовсім не болить, що поневолені народи не живуть, а задихаються в існуючих великих державах?

Друга подробиця в резолюції виникає консеквентно з першої.

Відмовляючи поневоленим народам право на державну незалежність, автори резолюції потішають їх, що соціалізм доперва усуне всякий національний гніт.

Це стара пісня. Дивного тут нічого не має. Але далі резолюція нічого не каже, що соціалізм забезпечує кожному народові, навіть найменшому, національну волю і незалежність, а згадує тільки, що „соціалізм змагає усунути всякий національний гніт через економічне і політичне об'єднання народів на демократичних принципах“.

І з цього речення пробивається ніщо інше, як жура соціалістів великодержавних націй за цілість своїх держав і страх, щоби поневолені народи не відорвалися від держав пануючого народу.

Така є замаскована думка фрази „економічне і політичне об'єднання народів“, (себто народів пануючих і поневолених за капі-

талізму, бо весь час йде про них мова в резолюції).

Автори резолюції знають, що „економічне і політичне об'єднання народів“ існує нині, за капіталістичного устрою в великій державі. Вони стараються за всяку ціну зберегти його і за соціалізму, з тою тільки різницею, що соціалістичне об'єднання має бути переведене на принципі демократії, то є на принципі тої політичної системи правління, де рішає воля народних мас і де рішає воля більшості.

Але принцип демократичний, це в суті річчї принцип буржуазний. Його у перше піднесла буржуазія, а її ідеологи дали йому теж у перше теоретичне обґрунтування.

Вона теж показала соціалістам поневолених націй, як на ділі виглядає здійснення демократичного принципу, застосованого в державі народностей.

Приклад Провансу можна вважати типовим. На його звернув увагу Енгельс ще в 1848. р.

В „Neue Rheinische Zeitung“ (2. IX. 1848.) він писав:

„Полуднево-французька народність була в середніх віках з північно-французькою не більш спорідненою, як тепер польська з російською. Полуднево-французька, vulgo — провансальська нація, мала в середніх віках

не тільки „цінний розвиток“ — вона стояла навіть на чолі європейського розвитку.

Перш за все мала вона з поміж усіх новітніх націй освічену мову. Її поезія служила всім романським народам, а навіть Німцям і Англійцям за неосяжний тоді перовзір. Щож до свого вишколеного фєвдального лицарства ривалізувала вона з Кастилійцями, північними Французами і англійськими Норманами, відносно промислу й торгівлі не уступала в нічому Італійцям.

Вона розвинула не тільки фазу середновічної екзистенції до повної блискучости, але відновила у себе і то в глибокому середновіччю відблиск старого гелєнізму. Полуднево — французька нація здобула собі таким чином не тільки великі, але безмежні заслуги для європейської сімї народів. А одначе, подібно до Польщі, поділили її між собою спершу північна Франція і Англія, а пізнійше попала вона в ярмо північної Франції.

Від воєн Альбігензів аж до Людовика ХІ. вели північні Французи, які що до освіти так стояли позаду своїх полудневих сусідів, як Росіяни позаду Поляків, безпереривні завоєвницькі війни з полудневими Французами, аж вкінці підбили всю країну... Через цілі віки боролися останні проти своїх гнобителів. Але історичний розвиток був пев-

молимий. Після 300-літньої боротьби зіпхнено їх красиву мову до *patois* (діалекту), а вони самі стали Французами. 300 літ тривав північно французький деспотизм над Провансом і доперва тоді усунули північні Французи гніт, коли знищено останні рештки полуднево-французької самостійности.

Конституанта розбила незалежні провінції, залізний п'ястук Конвенту зробив спершу населення полудневої Франції французьким, а відтак дав йому як відшкодування за народність демократію.“

Соціалісти великодержавних націй, зібрані на кинтальській конференції і приймаючи резолюцію, в якій обіцяють поневоленим народам за соціалізму демократію, певно не подумали над тим, що вони пішли просто за французьким Конвентом.

Економічне і політичне об'єднання народів на демократичних принципах в їх устах це ніщо инше, як дання поневоленим народам демократії, як відшкодування за їх народність.

Так поставився Кинталь офіційно до справи визволення поневолених народів.

На обох одначе конференціях була досить помітна опозиція, яку репрезентував головно Центральний Комітет Рос. С. Д. Р. П. (фракція більшовиків) а якої ідейним речником був Н. Ленін.

На 2-ій ціммервальдській конференції Ц. К. Р. С. Д. Р. П. вніс декларацію, яка в деяких питаннях різко розходила з офіційними поглядами Ціммервальду.

Вона так означила своє відношення до справи поневолених народів:

„Недостаточно, щоби соціаліст кожної нації на словах признавав рівноправність націй, або деклямував, божився і клявся, що він проти анексій. Конечно, щоби соціаліст кожної нації вимагав зараз і безумовно свободи відділення колоній і націй, поневолених його власною „батьківщиною“.

Без цієї умови і в ціммервальдському маніфесті признання самовизначення націй і принципів інтернаціоналізму останеться в кращому випадку мертвою буквою.“

В цих словах знаходиш іменно те, чого хочеш. Під ними може підписатися без застереження кожний соціаліст поневоленої нації.

Однак Ленін має своє „але“, а воно обезцінює, як далі побачимо, все його засадниче становище в справі поневолених народів.

В двох статтях „Соціалістична революція і право націй на самовизначення“ і „Результати дискусії про самовизначення“ (Сборник Соціалдемократа, № 1, 1916) Ленін докладніше прецизує своє становище.

Перш за все важне для нас його признання, що боротьба за самовизначення народів — це тільки засіб до ціли.

„Для того, щоби ми були в силах зробити соціалістичну революцію і скинути буржуазію, робітники повинні тісніше єднатися, а цьому тіснішому єднанню служить боротьба за самовизначення, то є против анексій.“

Ці слова дуже добре пояснюють нам, чому Ленін до октябрської революції 1917. в Росії, в пресі, на мітингах і на засіданнях „Совета депутатів робітників, селян і салдат в Петрограді“, агітував за свободою відділення України, Фінляндії і т. д. від Росії і чому після цієї революції, коли він прийшов до влади, уряд його пішов війною проти всіх національних держав, збудованих на руїнах Росії, а головню проти Української Народної Республіки.

Погляньмо, що розуміє Ленін під правом народів на самовизначення.

„Право на самовизначення націй — каже він — означає виключне право на незалежність в політичному змислі, на свободне політичне відділення від угнітаючої нації. Конкретно це домагання політичної демократії вимагає повної свободи агітації за відділення і рішення справи про відділення референдумом тої нації, що відділяється.

Таким чином це домагання зовсім не рівнозначне домаганням відділення, дроблення, будування дрібних держав.

Воно означає тільки послідовний вираз боротьби проти всякого національного гніту.“

Виходить, що право народів на самовизначення по Леніну це тільки свобода агітації поневоленої нації за своє відділення від держави пануючої нації.

І тут втяв Ленін таку штучку, на яку не кождий міг би спромогтися.

Немає двох думок, що в конкретному випадку, коли є дана „повна свобода агітації за відділення і рішення справи про відділення референдумом нації, що відділяється“, то в цій справі забирає голос пролетаріат обох народів.

І ось які директиви дає Ленін для пролетаріатів обох народів. В обов'язок пролетаріату угнітаючої нації ставить він слідує: „Пролетаріат не може обходити мовчанкою, особливо „неприємною“ для імперіалістичної буржуазії, що ґрунтується на національному гніті. Він не може не боротися за право на самовизначення.

Пролетаріат повинен вимагати свободи політичного відділення колоній і націй, що гнітяться його нацією. В противному разі;

інтернаціоналізм пролетаріату остається пустим і словесним; не існує ні довіря, ні класова солідарність між робітниками угнетеної і угнітаючої нації.“

Пролетаріат таким чином угнітаючої нації повинен агітувати за відділення пригніченої нації від держави його нації.

А в обов'язок пролетаріату пригніченої нації ставить він:

„Соціалісти поневолених націй повинні відстоювати і проводити в життя повну і безумовну єдність робітників пригніченої нації з робітниками угнітаючої нації.“ Вони „повинні класти центр ваги своєї агітації на словах „добровільна злука націй“.

Пролетаріат таким чином пригніченої нації повинен агітувати проти відділення своєї нації від держави угнітаючої нації.

Що ж виходить?

Це просто казуїстична гра в слова, яка в результаті лишає все по старому, бо де-ж хто бачив таке диво, щоби держава могла змінити свої границі, коли при референдум за відділення від неї, пролетаріат пригніченої нації, се-б-то більшість нації, буде голосувати „проти відділення...“ з інтернаціонального обов'язку?

Ленін таким чином осягає те, що поневолена нація „добровільно“ остає в межах держави пануючої нації.

Розуміється, не без цілі.

„Ціллю соціалізма — каже він — являється не тільки знищення роздробленности людськості на дрібні держави і всякої відокремленности, не тільки зближення націй, але і злиття (сліяніе) їх!“

На це скажемо, що ціллю соціалізма не являється не тільки дрібна держава, але також і не велика держава, про що Ленін якось мовчить. Ціллю соціалізма взагалі не являється держава. Ми на іншому місці докладніше про це говорили. Там ми сказали, що в фазі послідовного комунізму держава „вимірає“, як каже Енгельс.

Але соціалізм означає повне національне визволення кожного поневоленого народу, се-б-то його національно-політичну незалежність. А цю ціль інакше не можна досягнути, як через національну державу. А чи вона буде дрібною, чи „великою“, це річ зовсім байдужа.

Друге твердження Леніна, буцім то ціллю соціалізму являється „сліяніе“ народів, цілком невірне. Це абсолютно не ціль соціалізму. Бо не може бути ціллю соціалізму те, що противиться основним законам природи і біології. А вони сприяють дифференціації, а не асіміляції народів.

Що ж до соціалізму, то він веде до економічного зближення народів (світове хазяй-

ство) і то виключно в імя спільної боротьби з природою за існування. Він тіснійше зближує культурно народи, але не стоплює їх, не асимілює їх. „Сліяніє“ всіх народів в один — це абсурд!

Та чи о це „сліяніє“ Леніну ходить?

Сумніваюся! В статті своїй „О національній гордості Великоросов“ (Соціал-демократ № 35) він між иншим заявляє: „Ми любимо свою мову, свій рідний край“.

Трудно допустити, щоб Ленін бажав собі „сліянія“ або асиміляції свого народу пр. з Німцями, як висше розвиненим народом, в імя голошеної ним цілі соціалізму — „сліянія націй“. Ні, коли він говорить про це „сліяніє“, то має виключно на увазі асиміляцію малих народів з великими і великодержавними, от хоч би Українців і Білорусинів з Великоросами. Це виходить із усього його розумування.

Що ж одержується в результаті?

До цієї пори переводили „сліяніє“ поневолених народів з пануючими всякими насильними і культурними способами: анексіями, насильством, деморалізацією, а також школою, театром, книжкою, газетою і т. д.

Представник же лівого крила Ціммервальду проповідує в теорії право народів на

самовизначення, але в практиці зводить її до нулі*) і до „сліяння“ малих і недержавних народів з великими і великодержавними.**)

*) Л. Юркевичъ: Русскіе соціалдемократы и національный вопросъ. Женева, 1917.

**) Війна Советської Росії з Українською Народною Республікою завдала брехню всім гарним словечкам Леніна про „право народів на самовизначення аж до відділення“. Об'єктивно, це війна за задержання України при Росії, війна із завоювницькою метою.

Зміст.

	Стор.
Переднє слово	3
I. Маркс, Енгельс, Лассаль про неісторичні на- роди	7
II. Прудон про федералізм, народність і понево- лені народи	48
III. Перший Інтернаціонал і поневолені народи . .	73
IV. Другий Інтернаціонал і поневолені народи:	
1. Кілька слів про німецький соціалізм . .	92
2. Право народів на самовизначення . . .	104
V. „Ціммервальд“ і поневолені народи	122

4,26
(1986)

3243

Левинський: Соціалістичний Інтернаціонал і поневолені народи.

В. ЛЕВИНСЬКИЙ

Соціалістичний
Інтернаціонал
і поневолені народи

2

КИЇВ — ВІДЕНЬ
1920